

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Национальная библиотека
Республики Тыва им. А.С. Пушкина
СЕКТОР
ОСБИБЛИОГРАФИИ

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

№ 65
(19596)

2022 чылдың
август 31
среда

Хүннүң үнери — 05:53
Ажары — 19:33
Хүн дурту — 13:40

Билиглер хүнү-биле!

/ Сентябрь 1-нің чыскаалы.

/ Чурукту интернеттен алган.

Алдарлыг сарлык кадарчызы

РФ-тин Президентизи В.Путиннің 456 дугаарлыг чарлыы ёзугаар Мөңгүн-Тайга кожууннун «Барлык» арат-фермер ажил-агыйының кадарчызы Эрес-оол Бады-Очурович Хомушуга «Россияның көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол — бүгү назынында республиканың көдээ ажил-агыйының хөгжүлдесинге улуг үлүг-хуусун кирип келген Тываның алдарлыг малчыны.

\ 6-гы арында

Эвилелче чүге кирдің?

Бо чылдың июль 30-де Тываның Журналистер эвилелинің баштаар чери билдиришкин киирген 15 кижини кижигүнге хүлээп алган. Август 26-да Парлалга бажыңында журналистернің чыгыр өрээли — ном саңына Эвилелче кирген чаа кижигүннерге тыва журналистиканың хүндүлүг хоочуннары байырлыг байдалга бадылгергейлерни тывыскан.

\ 8-ки арында

30 муң

ажыг өөреникчини Тываның
школаларынга изиг чем-биле
хандыраар.

Тывага ИТ-технологиялар төлевилелдерин деткиир

Информастыг технологияларны шиңгээдир болгаш ажилдап кылыр талазы-биле Республиканың Баштыңының Грантызын тургускан. Регионнуң Чазаа ол дугайында доктаалды деткээн. Грант биче болгаш ортумак бүдүрүлгелерге, ол ышкаш ИТ-технологиялар адырында ажилдап турар хуу сайгарлыкчыларга көрдүнгөн.

Грантыларны үш номинацияга мөөрей кылдыр таныштырар — программалар хандырылганын, информастыг технологиялар шиңгээдиринге, ол ышкаш чурагайлыг экономика адырынга өөредилгелиг дузаны бээр. Шаңналдың хемчээлин Чазак тода тургуспаан — ону төлевилел бүрүзүнде тускай тодарадыр.

Ооң кадында киржикчиден акша салышкынын база негээр. Киржикчи төлевилелдин инвестициязының ниити түңнүң 10 хуузу салган турар. Чурагайлыг экономика адырының өөредилге хандырылганын талазы-биле төлевилелдерге база ол хире кезээн тургускан. А бүдүрүлгезинге ИТ-продуктулар шиңгээдир күзөлдиг кижилер 50 хуу чедир салышкынын кылыр.

«2021 — 2025 чылдарда Тыва Республикага массалыг информация чепсектерин болгаш информастыг ниитилелди сайзырадыр» күрүне программанын иштинде информастыг технологияларны деткиир грант акшалары көрдүнгөн. Грантыларны удуртур талазы-биле эргени Тываның Чурагайлыг хөгжүлдө яамызынга дааскан.

Азия төвүнүн кубогу дээш

Эрткен дыштаныр хүннерде Кызыл хоорайга «Азия төвүнүн кубогу» деп Россия чергелиг сумо хүрежинге маргылдаа болуп эрткен. Аңаа Россияның эң-не шыырак дээн 200 ажыг мөгелери киришкен.

Командалар аайы-биле түңнээр, бирги черни Тыва Республика, ийги черни Саха (Якут) Республика, үшкү черни — Моол күрүнен келген мөгелер алган.

/ Бистиң корр.

Чаа өөредилге чылынга белеткел

Республиканың Чазаның Аппарат хуралында тодаргайы-биле сайгарып көргөн айтырыгларның бирээзи — чаа өөредилге чылынга белеткел.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг чаа өөредилге чылын кандыг-даа будулгаазын чокка эгелээринге хамаарыштыр шупту чугула хемчеглерни алырын өөредилге албан черлериниң төлээлеринден негээн.

«Уругларның айыыл чок чоруун долу хемчээли-биле хандырап ужурул — деп, регионнуң удуртукчузу демдеглээн — өөредилге албан черлерин дезинфекциялаары, күштүг кызыгаарлаашкын-нарны сагыры, чок-кавызында девискээрлерге чырык кожары, орук демдектерин чаартыры, светофорларның үзүк чок ажилдаары, школа автобустары-биле уругларны чедирери — бо бүгүнү болур-чогууру-биле организаастаар ужурул».

Федералдыг программа-биле септеп турар 27 школаның аразында беш школаны сентябрь 1-ге чедир септелгезин доозары болдунмас дээрзин республиканың Өөредилге яамызы дыңнаткан.

Республиканың Баштыңы түр үеде эпчोक байдалдар-

ны эвээжедир аргаларны көрүп тургаш, өөредилгениң ажил-чорудулганын организаастаары, ол ышкаш школарны дүрген дуjaar дээш, кызып, болдунар хире шупту күженишкенин үндүрерин Өөредилге яамызындан негээн. Школа бүрүзүнде септелге ажилдарын улам дүргедир сорулга-биле тодаргай объектинин септелгези дээш харысалганы бодунга хүлээнип алгаш, харыялаар албан дуjaarдыг кижилерни Чазактың эгелекчи саналы-биле быжыглаан. Ол практика багай эвес түңнелдерни берген — тудуг ажилдары шалыпкын чоруп турар. Ынчалза-даа кезек объектилеринин септелгезин

яны-бүрү чылдагааннар-биле көрдүнгөн хуусаазында доозары болдунмай барган.

Школа столоваяларынга халас изиг чем-биле хандырап ажилды организаастаарының дугайында база чугаалашкан.

Чаа өөредилге чылында республиканың 165 школазында эге класстарның 30 муң ажыг өөреникчилерин дүштеки изиг чем-биле хандыраары планнап турар.

Эрткен чылын бир өөреникчиге дүштеки чемнин ортумак өртээ 64,56 рубль турган. Аш-чем бараан-нарының өртээниң аартааны-биле холбаштыр, ол түңнү эвээш дизе, 105 рубль чедир өстүрери негеттинип келген.

Тодаргайлаарга, ооң мурнунда бадылап каан тарифтерни саадатпайн, таарыштыр эде көөрү чугула. Бичи класстарга кадык-чаагай сүүзүннүг изиг аш-чем кылыр продуктулар эккеп бээр талазы-биле керээ эзугаар хүлээнген ажилды долу хемчээли-биле кылып чорударынга ол эргежок чугула.

Владислав Ховалыг халас изиг дүштеки чемнин ортумак өртээн үндөзүнниң барымдааларга даянып өстүрер талазы-биле ажилды дарый кылгаш, кыска хуусаа иштинде ону РФ-тин Чырыдышкын яамызы-биле дугуржуп бадыладыр деп даалганы Өөредилге яамызынга берген.

/ Р. ДЕМЧИК очулдурган.

Хөмүр-дашты садып эгелээн

Тываның одалга болгаш энергетика сайыдының оралакчызы Эдуард Куулар кыш соок удур чоннуң хөмүр-даш-биле хандырылганын дугайында журналистерге медеглээн.

Кызыл хоорайның Калинин 17 болгаш Таежная 3а кудумчуларын-да складтардан хөмүр-дашты садып ап болур. Республиканың ырак-чоок кожууннарынче хөмүр-дашты сөөртүп эгелей берген. Сентябрь 1-ден эгелеп республиканың чурттакчылары хөмүрнү садып ап болур. Соок дыңзып эгелээр, Сукпакка, Вавилин этпээнге, ыраккы Каа-Хемге дээш Кызыл хоорайның девискээринге ниитизи-биле 6 хөмүр-даш складтары ажилдап эгелээр. Бо хүннерде белеткел ажилдарын чорудуп турар.

«Социал хөмүр-даш» губернатор төлевилели бо чылын база ажылын уламчылаар. Ниитизи-биле 3 муң ажыг өг-бүлөгө дузаламчы кылдыр хөмүрнү бажыңнарынга чедирип бээр планда көрдүнгөн. Ук дузаламчыны алыр ужурул өг-бүлелериниң даңзызын 2022 чылдың март айда-ла кожуун, сумулар чагыргалары-биле сүмележип тургаш, ТР-ниң Куш-ажыл болгаш социал политика яамызы тургускан. Бир эвес ук

Хөмүр-даштың өртээ хууда чонга — 2220 рубль 10 көпеек. Кожууннарның складтарындан база шак-ла бо өрте-тек-биле чонга садар. Албан-черлеринге хөмүр-даш өртээн дугуржулга-керээ езугаар тургузар.

программаже кандыг-ла-бир чылдагаан уржуундан кирбейн барган болза, тус черниң чагырга черлеринге чеде бээрин

сагындырган.

Хөмүр-даштың өртээ хууда чонга — 2220 рубль 10 көпеек. Кожууннарның складтарындан

база шак-ла бо өрте-тек-биле чонга садар. Албан-черлеринге хөмүр-даш өртээн дугуржулга-керээ езугаар тургузар.

Бо чылын өске чылдарда дег, шоодайлап хөмүр-даш садарын болдурбас аргаларны тургускан. Ооң дугайында дараазында үндүрүлгө долузу-биле тайылбырны номчуур силер.

Айдың ОНДАР.

| МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ |

Хууда ажил-агыйларда хөй

2022 чылдың чайы кандаашкынныг болганындан сиген шөлдөрүндө оът-сигенниң дүжүдү ортумаа-биле га бүрүзүндөн 11 центнер дээрзин чер ажылының специалистери тодараткан. Ол дээрже эрткен 2021 чылдыңга деңнээрже, 2 – 3 центнер эвээш. Оът-сигенниң дүжүдү шоолуг эвес болганы мал чеминиң белеткел-лин нарыыдадып турар.

Бо чылдың август 29-та байдал-биле алырга, ниитизи-биле республикада 30 683 муң га шөлде сигенни кескеш, 29 586 муң газында сигенни бөлүп алган. 2021 чылдың бо-ла үезинге деңнээрже, сигенден мал чеминиң белеткелинде хожудаашкын шоолуг эвес. Эрткен чылдың бо хүннеринде 127 829 муң ганы кескен, 110 711 муң га черде сигенни бөлүп алган турган.

Август 29-та республиканың Көдээ ажил-агый яамызынга кожууннардан келген медээлер ёзугаар алырга, 32 421 муң тонна сигенни мал чеминге белеткеп алган. Ол дээрже 2022 чылда планның 13,4 хуузун күүсеткени.

Бир эвес ажил-агыйларның өнчү хевириниң аайы-биле алыр болза, хууда ажил-агыйларлыг чурттагычон мал чемин хөйну белеткеп алган – 22 540 тонна. Тараачын (фермер) ажил-агыйлар – 7 182 тонна, көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери – 2 669 тонна.

Кожууннар аайы-биле алырга, Таңды биле Каа-Хем сигенден мал чемин белеткеп алырының планын (август 29-та байдал) чартыын күүседир чыгаан. Таңды – 47,7; Каа-Хем – 42,8 хуу. Олардан Тожу кожуун улуг-ла чыдып калбаан – 37,2 хуу. Өске кожууннарда мал чеминиң планының күүселдези 2,5 – 15,3 хуу.

Мал чеминиң белеткелиниң дугайында медээлерден мындыг чүүлү эскерип болур: сиген шөлдери эвээш Мөңгүн-Тайга кожуун сиген кезилдезиниң планының 15 хуузун күүседипкен, а сиген шөлдери элээн хөй Кызыл кожуун (август 29-та байдал)

чүглө 0,9 хуузун күүсеткен. Тере-Хөл, Сүт-Хөл дээш элээн каш кожууннардан бо ажил талазы-биле медээлер чок.

Мал чеминиң белеткелин колдуунда сугаттыг сиген шөлдөрүндө чорудуп турар. Август айның сөөлгү

хүннеринде чагган чаъстарның соонда оът-сигенниң өзүмүнүң бедирин сигенчилер манап алгаш, сентябрь айның баштайгы чартында мал чеминиң белеткелин шалыпкын чорудуп эгелээр боор деп болур. Бир эвес бо күс узун, аяс болур болза, сигенчилерниң ындыг планы алызы барып шын, мал чемин четчир кылдыр курлавырлап аптар чыгы.

Мал чеминиң белеткелинге 1 660 кижини хаара туткан, 478 бригадаларны тургускан, оларның 183-ү механик-застаттыган, 295-и кадыр-биле сиген кезер сигенчилер бригадалары. 192 чүк машиналары, 447 тракторлар, 265 сиген кезер машиналар, 199 механиктиг дырбааштар, 100 сиген бөлүп-тырыыр машиналар-биле сигенчилер чепсегленген.

2022 – 2023 чылдарның кыштаглаашкыннга мал чеминиң республика курлавырын тургузары-биле республиканың Көдээ ажил-агый яамызы Тыва Республиканың фермер бизнестин хөгжүдериниң фондузу-биле демнежип, Өвүр биле Тес-Хем кожууннарга мал чеминиң белеткелинге ажылаар сес санныг янзы-бүрү техника аймаан 6,4 миллион рубль акша-биле садып алыр деп турар. Ол ышкаш 8,96 миллион рубль өртөктиг кывар-чаар материалдарны немей садып алыр.

Мал чеминиң республика курлавырын тургузары-биле Кызыл, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем, Таңды, Каа-Хем кожууннардан бригадалар ажилдап кириптеринге белен.

255 883 тонна сигенни мал чеминге белеткээрден аңгыда, Би-Хем кожууннуң "Туран" сүт-бараан болгаш

сыын ажил-агыйының девискээринге 2 031,0 тонна сенажы, Оюн С.В. фермер ажил-агыйының сүт-бараан фермазының девискээринге 2 000,0 тонна силосту салырын планнаан.

(Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының медээлеринден белеткээн).

| МАЛ АЖЫЛ-АГЫЙ |

Тывада – кыдат сайгарлыкчы

Дүктен хеп аймаа бүдүрер фабриканы Тывага тудар талазы-биле белеткел ажилдарының эгелээниниң дугайында медээлер 2021 чылдың эгезинде массалыг информация чепсектеринге көстүп келгилээн. Ол медээлер ёзугаар алырга, фабриканы Кызыл хоорайга тудар, оң төлөвилелиниң техник-экономиктиг үндезинин Тыва Республиканың Чазаанга чугаалажып көргөн. Төлөвилелди «Инновационный научно-производственный центр текстильной и легкой промышленности» (Пес-таавы болгаш чиик үлетпүрүнүң эртем-бүдүрүлгезиниң чаартыкчы төвү) ажык акционерлиг ниитилел ажилдап кылган.

Төлөвилээни ёзугаар алырга, чылда 860 тонна дүктү аштап-арыглаар, хой-өшкү дүгүндөн хендирлерни өрүп белеткээр, хеп аймаа, чоорган, кидис дээш өске-даа продукцияны бүдүрүп үндүрер. Фабрикага 100-тен хөй санныг кижилер ажилдаар.

Фабриканы тудар 3 га черни Кызыл хоорайда тускайлаанын, чаа бүдүрүлгениң дүк аштап-арыглаар баштайгы шугумун 2021 чылда ажылгалга киририн, 2023 чылда фабриканы бүрүнү-биле тудуп доозуптарын база массалыг информация чепсектери

дамчыткан турган.

Дүктү аштап-арыглаар цехти Кызыл хоорайга тудар дугайында медээни республиканың көдээ ажил-агый сайыды Сергей Ондар бо чылдың июль айның баштайгы хүннеринде массалыг информация чепсектеринге дыңнаткан.

Төлөвилелди боттандыраар азы цехти тудар кылдыр "Сергеихинский текстиль" акционерлиг ниитилелди конкурстуг байдалга Тываның хөгжүлдезиниң фондузу шилип алган. Бо акционерлиг ниитилелдиң юридиктиг адреси: Владимир область, Камешковский район, Сергеиха суур. Кырган дүктү аштап-арыглаар цех 2023

чылда ажылгалга кирер ужурлуг. Оң бүдүрүкчү күчүзү – 1 чылда 400 тонна ажыг дүктү аштап-арыглаар.

Планнар херек кырында ажып-херектерже шилчип эгелээн деп чугаалап болур. Владимир область "Сергеихинский текстиль" ажык акционерлиг ниитилелдиң удуртукчузу Ли Байчунь Тывада ажил-агый херектер аайы-биле чоруп турар. "Шын" солун бактаап кирип турар "Тыва медиатрупп" массалыг информация бөлүгүнүн журналистеринге Ли Байчунь кыска дыңнадыгы берген.

"Сергеихинский текстиль" ажык акционерлиг ниитилелдиң ажил-чорудулгазын деткээни болгаш кады ажилдажылга дээш Тыва Республиканың Чазаанга, Көдээ ажил-агый яамызынга, эң ылаңгыя Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгга амы-хууда улуу-биле өөрүп четтиргенин Ли Байчунь илереткен. Россия биле Кыдаттың аразында социал-экономиктиг харылзаалар улам быжыгып, ханылап турар байдалга Тывага ажил-хожуду кады эптиг-демниг чорудары дыка таарымчалыг дээрзин ол онзалап демдеглээн. Дүктү аштап, чүп, арыглаар, оон кидис, аргаан хендир, шаа барып, пөс-таавы бүдүрер фабриканы тудар ажилдың херек кырында эгелээнин ол дыңнаткан. Кызыл хоорайның

девискээринде индустриалдыг паркта дүк болбаазырадыр фабриканы тудар чер участогун тускайлап бергенин, ону долгандыр херимнээнин, бо чылдың сентябрь – октябрь айларда хой дүгүн аштап-арыглаар цехтиң тудуу эгелээрин Ли Байчунь чугаалаан. Ол цех ажылгалга кирерге, аңаа дөртөн кижини ажилга хүлээп алыр. Баштайгы дээрзинде өг кидизин, хеденни бүдүрүп үндүрүп, оон ширтектер дээн ышкаш продукция аймаан даарап болур. Ындыг продукцияны бүдүреринге баштайгы үеде четчир 184 тонна хой дүгүн курлавырлаан. Дүк болбаазырадыр фабриканың цехтерин шуптузун тудуп доозуп, хой дүгүнүн чөөгүн дырап, оон аргаан дүктү бүдүрер. Ол дээрже хой дүгүн болбаазырадырының элээн нарын дараазында чадазы. Оң соонда пөс-таавы бүдүрүлгезин организаастаар.

Тывага хой дээш өске-даа мал аймаан көвүдөдир азырап өстүрүп, оон хөй дүктү ап, нарын хевириниң пөс-таавы бүдүрүлгезин боттандырып чорударының аргалары бар деп Ли Байчунь санап турар.

Россияга Ли Байчунь чээрби сес чыл дургузунда чурттап, ажилдап келген. Чуртталгамның моон соңгааргы үезин Тываның малының дүгүн болбаазырадып, оон продукция бүдүреринге, шаг-төөгүдөн бээр кыдат улус-биле сырый харылзаалыг чораан тыва чон бай-шыырак амыдырал-чуртталгалыг боорунга тураскаадыр мен деп ол чугаалаан.

/ Арынны Шаңгыр-оол МОНГУШ белеткээн.

Россияда өг-бүлелер кандыг деткимчени ап турарларыл?

Күрүнениң талазындан өг-бүлелерге дузаламчы-деткимчениң хевирлери янзы-бүрү. Бистиң ышкаш хөй ажы-төлдүг республикага оларның уjur-дузасы хөлчөк улуг. Маңаа оларның кол-колун чыскаап бижиирге мындыг.

Иштиг-сааттыг кижилер херэзженнер консультациязынга бүрүткелге туруп алганда төлөзшкн: учетка эрте-жик-ле туруп алган болгаш амыдыралдың бергелеринге таварышкан келир өйнүң авалары 50 хуу хемчээлдиг төлевирни ап турар. Ол болза ажилдап шыдаар шинектиг чонга амыдырап-чурттаарынга эргежок чугула херек эң адаккы деңнелден 50 хуу хемчээлдиг төлевир-дир. Ниити чуртта ооң ортумак хемчээли 6350 хире рубль.

Иштелип-саатталганы болгаш божанының талазы-биле төлевирлерни ("декрет акшаларны") хамаарышкан бухгалтерияның ажилдакчылары тускай формула-биле санап үндүрер. Сөөлгү 24 ай дургузунда ап турганы шалыңның 100 хуузу алыр. Ол "декрет акшала-рынга" үндүрүг онаавас. 2021 чылдан бээр ооң эң адаккы түңү 58 878,4 рубль.

Чаш төл төрүттүнүп келгенде чаңгыс удааның төлевирни 18 886,32 рубль болур. Ада-иениң кайы-бирээзиниң ажилдап турар черинге ону долдурар. Бир звес ада-иениң кайызы-даа ажилдавайн турар болза, төлевирни социал камгалал органнарынга долдуртуп ап болур. Бир звес ийистепкен, үштепкен болгаш оон-даа өске таварылгада, ону уруг бүрүзүңгө төлээр. Төлевир алыр документилерни чаш уруг төрүттүнгенден бээр алды айның дургузунда дуjaаары чугула. Кыдыкы Соңгу чүкке район коэффциентизин база кадар.

1,5 харга чедир чаш уругну ажаап-тежээгени дээш ай

санында алыр төлевирниң хемчээли камгалаткан кижиниң ортумак шалыңының 40 хуузу болур болгаш хоойлу өзугаар доктаадып тургускан төлевирниң эң адаккы хемчээлинден чавыс болбас уjurлуг. 2021 чылдың февраль 1-ден тура ай санында алыр төлевирниң эң адаккы хемчээли 7 082,85 рубль. Ону санап тура, район коэффциентилерин ажыглаар. Ада-ие ажыл чоктуң пособиезин ап турар болза, чаш уругну ажаап-тежээгени дээш ай санында алыр төлевирни тывыспас.

Иениң акша-төгери (ие капиталы): 2007 чылдан тура өг-бүлелер ийиги уруу төрүттүнгенде иениң акша-төгериин ап болур апарган. 2020 чылдан тура бир дугаар төрүттүнген азы азырап алган төлге төлөп бээр болу берген. Иениң акша-төгери амгы үеде 483882 рубль. Мооң мурнунда ие акша-төгери алыр эрге тустустунмаан болза, ийиги уруу төрүттүнгенде 639 432 рубльди алыр. Ооң түңүн чыл санында эде көөр болгаш ону хоойлу өзугаар доктаадып тургускан янзы-бүрү сорулгаларга ажыглаар.

АЖЫ-ТӨЛДҮГ ӨГ-БҮЛЭЛЕРГЕ НЕМЕЛДЕ ТӨЛЕВИРЛЕР

Бирги болгаш ийиги уруу төрүттүнгенде немелде төлевирлер өг-бүлениң кежигүн бүрүзүңгө онааштыр амыдырап-чурттаарының эң адаккы регион хемчээли орулгалыг өг-бүлелерге көрдүнген. 2020 чылдан тура ук төлевирни уруг үш харлагыже чедир ап болур апарган. Ай санында төлээр төлевирни 2018 чылдың январь 1-ниң байдалында бирги азы ийиги уруу төрүттүнген, чок-ла болза, ол үеде уруглар азырап алган россияжи хамаатылар алыр.

1-ден 7 харга чедир уругларга ай санында төлевир. Бир кижиге онааштыр ортумак орулганы чурттаарының эң адаккы деңнелин ашпайн турар өг-бүлелер ук төлевирни

ап болур. Ооң түңүн үш чадалыг система өзугаар санап үндүрер. Ада-иениң кайы-бирээзи, уруг азырап алган кижиге уругнуң харагалзакчызы ук төлевирге кордап болур.

Төлевирниң түңү өг-бүлениң ап турары орулганын база ооң хергелелдинден хамааржыр. Төлевир регионалдыг эң адаккы хемчээлдин үлүүн тургузар: 50 хуу — баазалыг хемчээл; 75 хуу — бир звес баазалыг хемчээл-биле катый хаара алырга, бир кижиге онааштыр ортумак орулга амыдырап-чурттаарының эң адаккы хемчээлин ашпайн турар болза; 100 хуу — бир звес 75 хуу хемчээлдиг төлевирни катый хаара алырга, амыдырап-чурттаарының эң адаккы хемчээлин ашпайн турар болза. Баазалыг хемчээл 7 612,5 рубль болур.

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге төлевирлер— чаңгыс удааның немелде болгаш ай санының пособиези. Оларны ада-иениң ажилдап, албан хаап азы өөренип турар чери үшкү болгаш оон дараазында уруг-дарыы төрүттүнгенде төлөп бээр.

Келдиртилге өзугаар шериг албан-хүлээлгезин эрттирип турар кижиниң уруунга ай санының пособиези 12 817,91 рубль болур. Ону шериг албан-хүлээлгезин эрттирип турар кижиниң уруунуң иезинге төлөп бээр. Ону

уругнуң төрүттүнген хүнүнден эгелеп төлөп эгелээр, ынчалза-даа адазының шериг албан-хүлээлгезин эрттирип эгелээн хүнүнден эрте звес.

17 хар чедир уругга ай санының пособиези: ооң хемчээли РФ-тиң субъектизинде уругларга амыдырап-чурттаарының эң адаккы хемчээлиниң 50 хуузу болур. Орулганы звээш, долу звес өг-бүлелер ол пособиени алыр эргелиг. Пособиени 17 хар четпээн уругга 12 айда тургузар. Бир звес өг-бүледе сестен 16 хар чедир назылыг элээн каш уруг бар болза, ада-иезинге суд шийтпири өзугаар алимент тыртары көрдүмзүн болза, оларның дөгөрезинге пособиени төлээр.

Уруг сес харлаар деп турда алды ай бурунгаар пособиени тыпсырының дугайында өргүдөлдү киригенде, уруг сес харлапкан хүнден тура ук төлевирни санап эгелээр. Оон өске таварылгаларда өргүдөлдү кириген хүнден тура төлөп эгелээр.

7 хар чедир уругну ажаап-тежээгенин талазы-биле көвүдеткен хемчээлдиг эмнелге хуудустарының төлевирин ажил стажындан хамаарылга чокка ортумак шалыңның 100 хуузу төлөп бээр.

ӨГ-БҮЛЭЛЕРГЕ ЧУРТТААР ОРАН-САВА

Хөй ажы-төлдүг өг-бүле-

лерге ипотеканы дуглаарынга дуза: 2019 чылдың январь 1-ден 2022 чылдың декабрь 31-ге чедир үеде үшкү болгаш дараазында уруу төрүттүнген ада-ие 450 муң рубльди күрүнөдөн ап болур. Чээли керээзи программаның негелделеринге дүүшкен болур уjurлуг.

«Аныяк өг-бүле» программа — ол дээрге хамаатыларның чуртталга байдалын экижидеринче угланган чаңгыс удааның халас дузаламчызы болур. 35 хардан улуг звес назылыг ашак-кадай улус аңаа кордап болур. «Аныяк өг-бүле» программага бажың-балгат чок азы ада-иениң чанында сыңчып чурттап турар аныяк өг-бүлелер кирип болур.

Төлевирни бажың, туттунуп турар бажыңдан квартира садып алырынга, боттуң хууда бажың-балгадын тударынга, ипотеканы эге дадывырын төлээринге азы ону чүмү-биле дуглаарынга ажыглап болур. Бо күрүне деткимчезин алыр дизе, чагырга черинде чуртталга комиссиязынче өргүдөлдү кириери чугула. Ажы-төлдүг өг-бүлелерге ук төлевирниң хемчээли чуртталга оран-савазының рыногунуң өртөк-үнезинден 35 хуу, ажы-төл чок өг-бүлелерге 30 хуу болур.

Өг-бүле ипотеказы. Чурттаар оран-сава садып алырынга азы хууда бажың-балгат тудуп алырынга чылда 6 хуу чедир чиигелделиг салышкынның чээлилерни ап болур. Мооң мурнунда ук программаның акша-төгериин чүгле 2018 чылдың январь 1-ниң соонда ийиги азы дараазында уруу төрүттүнген өг-бүлелер ап болур турган. Ам ону 2018 чылдың январь 1-ниң соонда төрүттүнген чаңгыс уруглуг өг-бүле-даа ап болур апарган.

/ Артур ХЕРТЕК.

«Социал керээ» күрүне программасының ачызында

2019 чылдан эгелеп Тывага «Социал керээ» күрүне программасы ажылын эгелээн. Ооң ачызында дыка хөй аныяк өг-бүлелер күрүнөдөн материалдыг деткимчени алгаш, хууда ажил-агыйын сайзырадып, акша-төгерики ажилдап ап чоруур.

Бо хүнге чедир республиканың беш муң ажыг чурттакчызы Чонну ажылга хаара тудар

төптөр-биле социал керээлерни чарып, хууда бизнестин шуудадып алган.

Оларның бирээзи Кызыл кожуунуң Сукпак суурнуң чурттакчызы, дөрт ажы-төлдүң авазы — Чечена Ондар. Чечена Кызылдың уран чүүл колледжиниң чурулга салбырын дооскаш, школага башкылап чораан. Ооң соонда даараныр черге өөренип алгаш, идик-хеп даараар чагыгларны хүлээп ап турган.

Кызылдың тудуг техникумунуң чазанылга салбырының өртөктиг курстарынга өөренип алгаш, огород-садка ажыглаар эт-сеп кылып эгелээн. Чечена чурттунар, даараныр, чазаныр дээш кандыг-даа кижиниң кылыр ажилдарын кылып шыдаар ие. Ооң кылып турар ажылы өскелерден ылгалдыг. Ол өске херээженнер дег, алдын-мөңгүн каасталга звес, а чазаныр станоктар хергелеп чораан. «Социал керээ» программа-

зының ачызында огородка, садка ажыглаар эт-сеп кылып бүдүрүлгө ажыдып алыр күзели бүткен. Хериминиң иштинде чазаныр бажыңны чай дургузунда туттуруп алгаш, өзүмнер салыр полкалар, олурар креслолар, столдар, узун сандайлар дээш доозазын кылып эгелээн. Огородка, садка салыр эт-сеп чагыдып алырынче күзөлдиг кижилер Чеченага чагыгны кирип болур (харылзакчы телефон дугаары: 89012001168).

«Социал керээ» күрүне программасы орулганы звээш хамаатыларга бодунуң ынак ажылын эгелеп алырынга улуг деткимче апарган. Эгелеп алган ажил-херээн сайзырадып, салган сорулганын чедип алыры кирипчилерниң боттарындан хамааржыр. Ус-шевер, чогаадыкчы салым-чаяанныг херээжен мастер Чеченага чедишкиннерни күзөп каалы.

/ Айдың ОНДАР.

Хайыраканда чаа оран-сава немешкен

«Демография» национал төлөвилелдин «Улуг салгал» деп программасы-биле Улуг-Хем кожуунун Хайыракан суурда кырганнар болгаш кадының байдалы кызыгаарлыг улустарны ажаап-тежээр бажың-интернатта 80 киж чурттаар ийи чаа корпусту немей туткан. Чаа оран-сава амгы үениң негелделеринге дүжүп турар.

2022 чылдың август 27-де чаа оран-саваларның ажыдышкыны болган. Аңаа ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Эдуард Сандан бодунун оралакчызы Орланмай Куулар болгаш республиканың аңгы-аңгы булуңнарында интернаттарның директорлары, «Он-Кум» мода болгаш костюмнар театрының коллективи байыр чедирип келген.

Хайыраканның кырганнар болгаш кадының байдалы кызыгаарлыг улус ажаар-тежээр интернаттың коллективи болгаш чурттаакчылары ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыгга, ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Эдуард Санданга, «Өлчей» ажык акционерлиг ниитилелдин чигине директору Оскал-оол Кысыгбайга кыска үениң дургузунда чаа оран-саваны немей туттуруп бергени дээш, өөрүп четтиргенин илереткен.

/ Бистиң корр.

Чуруктарны интернет четкизинден алган.

Тудуглар уламчылап турар

Бо чылын республиканың хоорай, суурларында чурттаар чаа оран-сава тудуу, школалар, уруглар садтарына капиталдыг септелгелер дээш өске-даа тудуг объектилери немежип, чыл төнчүзүңгө чедир уламчылап кээр.

«Эргижириэн болгаш аварийлиг оран-савадан хамаатыларны өскээр көжүрери» федералдыг программаны боттандыраары-биле Хову-Аксы суурда 3 каът 6 бажыңның тудуу кидин түлүк чоруп турар. Ол ажылды «Ника» тудуг организациязы хүлээнип алган. Бо чылдың төнчүзүңгө чедир Юбилейная кудумчузунун 9 биле 13 дугаар бажыңнарының тудуун доозуптар дээрзин ТР-ниң Тудуг яамызы дыңнаткан.

«Өскүстери чурттаар оран-сава-биле хандыраар» деп тускай көрдүнгөн федералдыг программаны Тываның Чазаа боттандыраарын уламчылап турар. Бо чылын план езугаар 162 кижини чурттаар оран-сава-биле хандыраар ужурлуг.

ТР-ниң Тудуг яамызы тудуг ажылдарының шынарын болгаш объектилеринин беленин үргүлчү хайгааралда ап турар.

Чөөн-Хемчик кожуунда өскүстөргө 8 бажыңның тудуу адакталган. Чадаана хоо-

райның Радужная 9 биле 11 дугаар бажыңнарының тудуун хуу сайгарлыкчы Александр Балчыырактың, ол-ла кудумчунун 13, 15 дугаарларлыг бажыңнары Рустам Ооржактың тудуг бригадалары кылган.

«Капстрой» КХН Хайыракан сумузунда 6 дугаар линия кудумчузунда 4 бажыңны тудуп дооскан.

«2021 – 2022 чылдарда Тыва Республикага кем-херек үүлгедишкенин болдурбас болгаш хей-ниитинин чурумун хандыраары» деп ТР-ниң Чазааның 581 дугаарлыг

доктаалында программаны боттандыраары-биле бо чылын полицияның участок төлээлеринге чурттаар хей квартиралыг бажыңнар тудуу эгелзэн.

Бай-Тайга кожуунун Шуй сумузунда полицияның участок төлээзинге чурттаар бажыңны хүлээнип алган организация – «Бастион» КХН тудуп турар. Август 25-тиң көргүзүү-биле, тудуг ажылдары 40 хуу кылдыган. Бажыңның ханаларын тудуп үндүргөн, девискээрин долгандыр херимнзэн, арыглары черни кылган, чырыдылга кожар чагыларны тургускан. Тудуг ажылдарын хүлээдир хуусаазы 2022 чылдың декабрь 30.

Ол-ла тудуг организациязы

162
КИЖИНИ
БО ЧЫЛЫН
ЧУРТТААР
ОРАН-САВА-БИЛЕ
ХАНДЫРАР.

Кызыл хоорайның Вавилин эттпээнде база бир бажың тудуп турар. Ол черниң полиция участогунун төлээзинге чурттаар оран-саваның тудуу 65 хуу күүсеттинген.

Бо хүнде тудугнуң таваан, ханаларын, кирер эжиин тургускаш, өрээлдээш, ханаларын дескилээш, иштики эжиктерни салган, бажыңның мурнуу чартыын демир черепицалар-биле шыпкан, электри проводтарын кошкан. Бо бажыңны доозар хуусаазы база-ла бо чылдың төнчүзүңгө чедир.

/ А. СОЯН.

/ Чуруктарны ТР-ниң Тудуг яамызының социал четкиде арынындан алган.

Алдарлыг сарлык кадарчызы – Эрес-оол Хомушку

РФ-тин Президентизи В.Путинниң 456 дугаарлыг чарлыы ёзугаар Мөңгүн-Тайга кожууннуң «Барлык» арат-фермер ажил-агыйының кадарчызы Эрес-оол Бады-Очурович Хомушкуга «Россияның көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажил-дакчызы» деп хүндүлүг атты тывыскан.

Ол – бүгү назынын да республиканың көдээ ажил-агыйының хөгжүлдесинге улуг үлүг-хуузу кирип келген Тываның алдарлыг малчыны. Бо чылгы Наадымның «Тергиин өг» мөөрейиниң тилекчилери аныяк сарлык кадарчылары Динч-оол биле Алена Иргиттерниң өөнге ачы-хавыялыг хоочун сарлык кадарчызының ажил-амыдыралын сонургап, ужуражып чугаалаштыыс.

«КОНТР» ОГЛУ – СУМУ ЧАГЫРЫКЧЫЗЫ

ТАР-ның Совет Эвилелинге каттышканының соонда, балдыры дыңзыг, мал-маганныг арат бүрүзүн актыг черге буруудап турганы чажыт звес болгай. Шак ындыг «контр» диктен араттарның бирээзи Эрес-оол Бады-Очуровичниң ачазы болган.

«Ачамны «контр» дээш алгаш баарга, авам күжүр 11 ажы-төлүн кара чааскаан азырап өстүрген. Он бир кижиниң оолдарының хеймери мен» – дээш, ат-алдарлыг малчын амыдыралын допчулап чугаалады.

Ол Тоолайлыг девискээринде Пөштүг-Чарык деп черге 1947 чылда төрүттүнген. Шуй, Мугур-Аксы, Тээли суурнуң школаларына өөренип, эртем-билигнин эге чадазын доозуп алган.

Тоолайлыгга чанып келгеш, Оолак Демир-оолович Хомушку деп малчынның аалына бир чыл иштинде сакмааннап кыштаан. Хөй ажы-төлдүг хоочун малчынның 100 баштан 105 хуу кылдыр өшкү төлүн ап, мал өстүреринге хөлчөк турганын ол магадап чугаалаан.

– Совхоз баштаар чер Барлык биле Тоолайлыг хем-нерниң белдиринде Күрбааза деп черге турган. Садыг биле почтаны аңаа каттай харылаар чер кылып каан. Ийи барба чүдүрген аът чедип алгаш, аалдар кезип аъш-чем барааннарын садыглаар, почтазын тарадыр шак ындыг ажилга ажилдап чордум. Улаштыр мени Каргы көдээ совединиң секретары кылдыр соңгаан. Ынчан оң даргазы Харлыг-оол Делгер-оолович Салчак турган. Ол үеде ажилыыс белең звес, протокол хамык чүүлдерни бижек машиназынга боду парлап, ажилдаар

мындыг үе турган. Оон райкомнуң даалгазы-биле чеди чыл дургузунда Мөген-Бүрениң суму даргазы кылдыр ажилдадым. Мени өөренип кылдыр бадылааш, Омскуже чорудупкан. Ол чылын партия школаларын хаап эгелээн. Ынчалза-даа Красноярскының көдээ ажил-агый техникумунга удуртукчу кадрлар өөредир чер тургузуп каан болду, бисти ынаар шилчидипкен. Зоотехник мергежилди аңаа өөренип, доозуп алдым.

Ол үеде партия кежигүнү кижиге чүгле партияның айттышкыны-биле болур чүвеле болгай. «Мөген-Бүрен», «Малчын» совхозтарны удуртуп, директор-даа, зоотехник-даа кылдыр ажилдап келдим. Кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы, коммунал ажил-агый даргазы, райком партияның килдис эргелекчизи кылдыр ажилдап чордум. Бир ийи чыл болгаш-ла, халажып, ынчаар ажилдап турдум.

1997 чылда сарлык, өшкү кадарчыларының бригаданың «Малчын» совхозтан аңгылап, Тоолайлыгга колхоз тургускан. Оон баштайгы директору Алексей Кула халажы бээрге, мени даргаладып каан.

Тоолайлыгга аңгы суму тургузар деп шитпири 2000 чылдар үезинде бадылаан. Тоолайлыг сумузуңуң чагырыкчызы болуп сес чыл ажилдадым.

Хоочун Эрес-оол Бады-Очуровичниң төөгүзүн дыңнап олургаш, «Шаг шаа-биле турбас, чавылдак көгү-биле чытпас» деп үлгер домакты сактып келдим. «Контр» деп актыг черге буруудаткан бөдүүн араттың хеймер оглу ажилгыр-кежээ, бурунгаар чүткүлдүг, тура-сорукут болганы-биле чаңгыс чер-чурттугларының бүзүрелин чаалап, суму чагырыкчызынга ийи чыл улай соңгуттуруп турган болду.

АРАТ АЖЫЛ-АГЫЙЫНГА БЕШ ЧҮЗҮН МАЛ ӨСТҮРЕР

Эрес-оол Бады-Очурович хүндүлүг дыштанылгаже үнүп, суму чагыргазының ажил-албанын хүлээткен соонда, арат-фермер хуу ажил-агыйны тургузуп алган. Өөнүң ишти Өшкү-Саар Доңгаковна болгаш уруглары, оолдары, дуңмалары, төрелдери оон эгелээшкинин деткип, ажил-агыйын сайзырадырынга демнежи, дузалажып келген.

«Арат ажил-агыйынга беш аңгы, тодаргайлаарга, сарлык, чылгы, инек, хой, өшкү беш чүзүн малды тудуп турдум. Мөңгүн-Тайга девискээринге сарлыкты өстүрүп болур, улустуң кызып ажилдаарындан хамааржыр. Сөөлүндө ажил-

дап турганым-биле алырга, сарлыгыыс бызаа-күзээзи-биле каттай ниитизи-биле 600 ажыг баш болган. Мал-маганны, ажил-агыйны Хомушку Эртине оглум улаштыр хүлээнип алган. Боду спортчу, хүрежир мөге кижиге. Акылары аңаа дузалажып турар. Мынчаар ажилдап келген түңнелимде, хамык чүүлдү өөренип көргөн улус база мени деткип, шаңнал-макталче кириген мындыг чүве-дир. Өөрүп четтиргенимни илередип тур мен» – деп, ол өөрзөн сеткилин үлешти.

ҮНДҮРҮГ – КҮРҮНЕГЕ ДЕТКИМЧЕ

«Ылаңгыя Тываның девискээринге мал азыравас болза, амыдырап-чурттаары амыр звес болгай. Өске черлерге бодаарга, суу-даа, ыяжы-даа бар, амыдырап болур черлерге хамааржыр. Улангом дээш кезек девискээрлерге дуржулга солчуп барып чедип чордум. Ол черниң малчынары одаар от чок, анаа шөлде чурттап турар болгаш, инек мыаа одаар, ыяш дилдирер черлерден хирээ мыаа чүдүрүп алгаш, одап турарлар. Бисте таан ындыг берге звес, аныяктар боттары кызар болза, амыдырап шыдаар.

Мал ажилында ажилдап турар улуска күрүне талазындан деткимче улуг-дур ийин. Бо үеде, аныяктары-даа, чазыг кылгаш, олуруп чораан-даа улусту, 200 баш хой хүлээди бергеш, боттары эки малдап, ажилдазын дээш дыка эки деткимчени берип турар. Оон аңгыда, хуу-даа, арат ажил-агыйлыг-даа улус

дөмей-ле малдың төрүүр бажынга хамаарыштыр компенсация деп акшаны алыр болгай. Ол бүгү чүвени өөренип, боттары сорулганы салып алгаш, ажилдаар. Салып алган сорулгазындан кончуг хамааржыр.

Бүдүрүлгелер-даа, хуу сайгарлыкчы арат ажил-агыйлары-даа үндүрүг төлээр. Үндүрүг дээрге дөмей-ле күрүнеге деткимчезин берип турары ол ышкажыл. Мындыг чүүлдү эки билип алгаш, шээр-даа, бода-даа малды тудуп турар улус, кол-ла чүве – ону эки ажаап, оон салдынмай, амыдырап-чурттаар» – деп, ол тайылбырлады.

СААНЧЫЛАР ЭВИЛЕДЭЭР

Республикага «Тываның сүдү» төлөвилелди бо чылын боттандырып, сүт хүлээп алыр пунктуларны тургузар. Совет үеде сүт-саанның фермалар хөй турган. Амгы үеде сарлык фермазының дугайында удаа-дараа дыңналып келгилээр чугаалар бар. Бо чүүлге хамаарыштыр Эрес-оол Бады-Очурович саналын илереткен.

«Сарлык кадарчыларында, бо иштик черлерде ышкаш, ындыг сайзыраңгай чүве чок. Аалдар тарамык тайгаларда чурттап турар. Сарлык сүдүн чаңгыс черге чыры берге. Ынчангаш Мөген-Бүрен улузуңуң дуржулгазы-биле саарлырының эптиг аргаларын тывар ужурулуг. Боттарынга бүдүргеш, артыкшылдыын чорудар. Саанчыларны эвилелдеп алгаш ажилдаар болза, сүт-барааны черле артыкшылдыг болур. Организаастаарындан, эвилелдээринден хамааржыр.

» Сарлык кадарчыларында, бо иштик черлерде ышкаш ындыг сайзыраңгай чүве чок. Аалдар тарамык тайгаларда чурттап турар. Сарлык сүдүн чаңгыс черге чыры берге. Ынчангаш Мөген-Бүрен улузуңуң дуржулгазы-биле саарлырының эптиг аргаларын тывар ужурулуг. Боттарынга бүдүргеш, артыкшылдыын чорудар. Саанчыларны эвилелдеп алгаш ажилдаар болза, сүт-барааны черле артыкшылдыг болур. Организаастаарындан, эвилелдээринден хамааржыр.

Бир звес ажил чок улусту сүт-саан ажилынче хаара тудуп, мөөңнептер болза, оон түңнели көстүп келир болгай. Суур бүрүзүндө ажил чок улус бар апарган, ынчаар чоруп турары элдеп. Көдээ суурларда ажил чок улусту сүт-саан ажилынче хаара тудуп организаастаар программа бо хүннерде аразында демисежи турар партияларда безин чок болдур ийин. Ындыг ажилдар чок болганы-биле, улус агым аайы-биле чоруп турары бо. Ажилдың аскап турар талазы ол.

Өске чурттарда улус күрүненден акша бээр деп чүүлге өөренимзэн. Боттары кызып, амыдыралын хандырап дээш, янзы-бүрү чүүлдү чогаадып, бүдүрүкчүлүг бодап ажилдап турар. Совет үеде партияның чонну деткип турганы хөлчөк. Шаңнал-мактал талазы-биле улусту хомудатпайн турган. А колхоз, совхоз акша-шалыңны ап, көдээ суурларның чону холу дыңзыг ажилдап турган.

Ынчангаш аныяктарны саанчы ажилче хаара тудар болза эки. Бир звес чедер-четпес чүүлдерни аныяктарга суртаалдап тайылбырлап тургаш, улусту эвилелдеп турар болза, ынчан демниг ажилдап болур.

Тыва чон чүгле боттары демниг, республиканың хөгжүлдеси дээш бурунгаар базымны кылып ажилдаар болза, моон-даа эки амыдырап болур» – деп, «Россияның көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» Эрес-оол Бады-Очурович Хомушку угаадып чугаалаан.

/ Р. ДЕМЧИК.

| ИШЧИЛЕР АРАВЫСТА |

Амыдыралга хамаарылга

Бир шагда бүдүн ССРЭ-ге ат-сураа алгаан дагжылар хоорайы Ак-Довурактың сураа сөөлгү үеде ында-хаа чүгле кемниг болуушкуннар медээлеринден дүшпестээн-даа бол, мында амыдырал чаңгыс черде доктаап туруппаан. Чаа чуртталга болгаш ниитини оран-савалары туттунуп, хууда сайгарлыкчыларның, ажил-агыйларның саны немежи, амыдырал дээш кызымак, кезээ кижилер боттарының үлө-херээн шудургузу-биле бурунгаарладып, хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдесинге боттарының үлүг-хуузу кирип турарлар. Канчаарга-даа, каракка белең-селен илдикпес-даа бол, сайзыралдың им-демдээ мында көскү. А ук хөгжүлдө-сайзыралды херек кырында боттандырып чоруур кижилер бистиң аравыста болбазыкпе.

Ажылгыр-тудунгур, кызымак ындыг кижилерниң бирээзинге Алексей Соктаевич Хертекти тодаргайы-биле хамаарыштырып болур. Экииргек-дузаарга, эрес-кежээ, олут орбас бо кижиге Ак-Довурак хоорайның хоочун чурттагычы, ооң сайзыралы, чогумчалыг чоруу дээш аарып, ажаанзырап чоруурларның бирээзи. Херек өйгөн бодалдарын чажырып олурбайн, ажыы-биле тө кааптар кижиге болгай.

Бо хуннерде мурнакчы хууда сайгарлыкчы Алексей Хертек бодунуң "Газели"-биле Ак-Довурак – Кызыл-Мажалык аразында улус-чонну сөөртүп, пассажирлер аргыштырылганын үлүүн кириштирип чоруур. Оон өскеде, чайлыг үезинде чаңгыс чер-чурттугларының чагыг-дигелерин кылчып, машина-балгады үрелгенерге чагыг-сүмезин берип, боттук дузазын чедирип чоруур. Ынчангаш улуг-биче чон ону дөгереги таныыр, хүндүлээр, чоргаарланыр. Арыг агаарга, бойдустуң чурумалдыг черлеринге ажил-хемчеглер, юбилейлер эрттирген, куда-дой дүжүрген, кижини сөөлгү орукче үдээн улус-чон оон болганчок-ла дуза дилеп чедип кээр. Кайызынга-даа чажам дивес. Ындыг боорга, ооң мезү-бүдүжүнүң ак-сеткилдиг бо буянның талазын ак-довуракчылар пат билер, ажыглап өөренип калган, чүү-даа болурга, «Алеша акый, даай» деп кээрлер.

Ак-Довурак хоорайның чагыргазы база ооң ажил-гыр-кежээзин билер, шаа-биле демдеглер чоруур. Хоорайның Төлээлекчилер хуралы ону Хүндүлел бижик-биле шаңнааны таварылга эвес. Алексей Соктаевич ниитиниң ажил-херээнден чыда калбайн, аңаа база идепкейлиг кижип турар. Ол дээш Тыва Республиканың Дээди Хуралы ону "Парламентаризмниң хөгжүдеринге кириген ачы-хавыязы дээш" деп медаль-биле шаңнаан. Ам артында ооң дугайында шынзылгада Тыва Республиканың Дээди Хуралының Дар-

газы Каң-оол Даваа боду ат салган. Ол дээр, душкан-на кижиге бүрүзүңе тывыспас, онза, бедик шаңнал. А Алексей Хертек аңаа төлөптүг болган. "Чоннуң караа көскү" деп домактың бадаткалы ол.

Ооң өөнүң ишти Татьяна Хойлаараконна база сайгарлыкчы кижиге. Хоорайның, кожуунуң чурттакчыларын барыктыг өртөктүг янзы-бүрү барааннар-биле хандырып чоруур. Шынап-ла, маадырлыг ишчи тыва херээнниң аажы-чаңын бодунда сиңирген кижиге. Ооң ажил-ижи-биле холбашкан ужуралдары кара эңдерик, бир-ле узун тоожуга тема, ооң дугайында сөөлүндө болур ыйнаан.

Хертектерниң ажы-төлү — үш оглу, бир уруу — шуптузу тускайланган. Хеймер оглу Аңчы Абаканның эмнелгезинде ревматолог эмчи. Чаңгыс уруу Урана Алексеевна Кызылда үндүрүг черинде ажилдап турар. Артыш биле Айдыс Ак-Довуракта аңгы-башкы ажилдарда ажилдап чоруурлар.

Хоорай тургузуп турган улуг даг бүдүрүлгези буурап дүшкен шак бо берге, ажил-агый тывылбас үеде Алексей, Татьяна Хертектер ышкыш кызымак, кезээ улус амыдыралдың одун өжүрбес боор-дур. "Хоозураан Тыва"??? Ол кайын-на ындыг боор чүве деп, мындыг кижилер барда, Тыва кажанда-даа хоозуравас, улам чечектелип сайзыраар. Хамык-ла чүүл кижилерниң боттарындан, бүдүжүндөн, оларның амыдыралга хамаарылганындан, бот-харыскалыгындан хамааржыр.

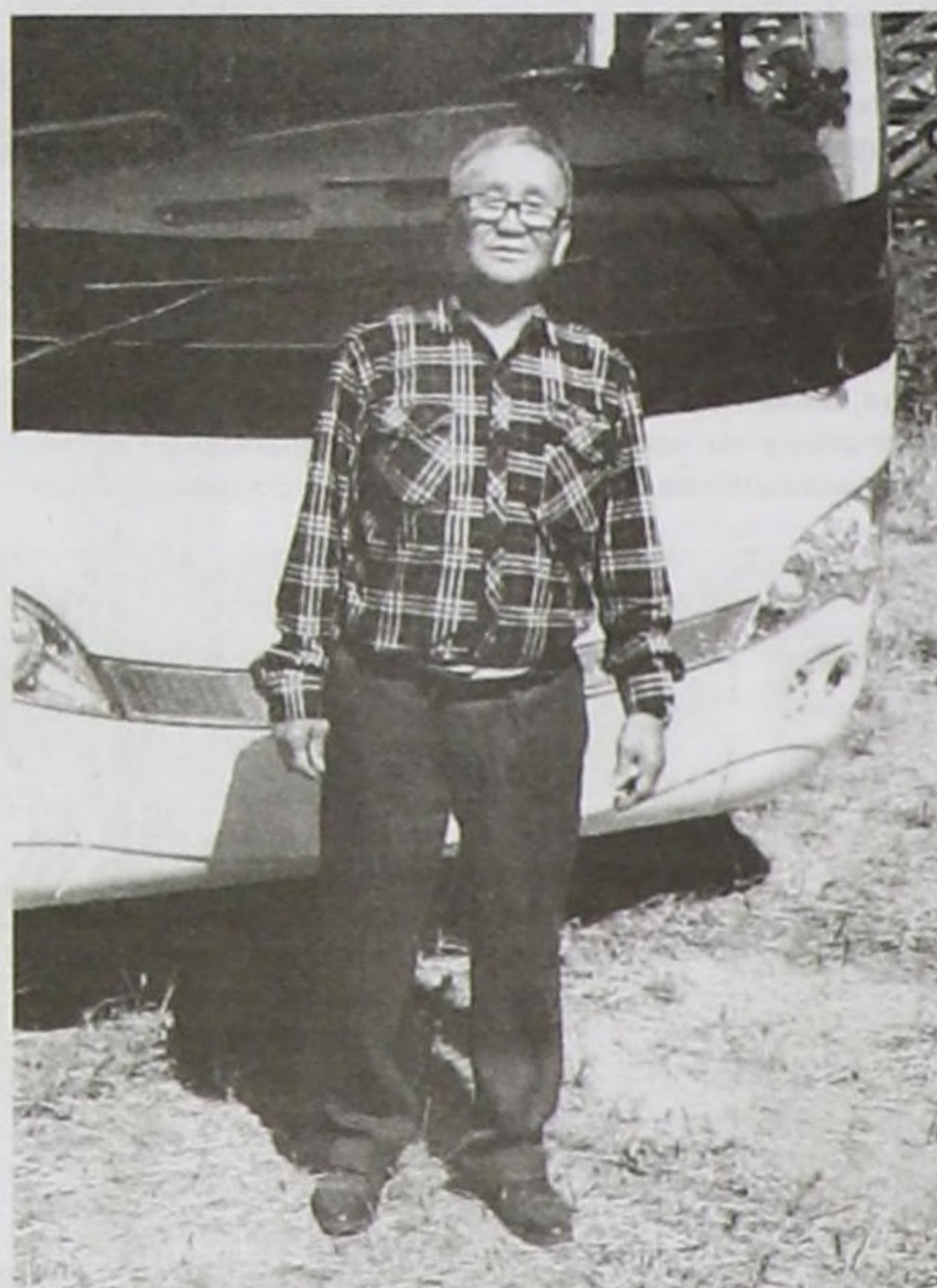
Ажылдаарын көргүзүпкен хоочун

«Кызылдың пассажирлер АТБ-зи» бүдүрүлгениң хоочун чолаачызы Владимир Болдур-оолович Кууларның арга-дуржулгазы-даа, ажил стажы-даа четчир болгаш артар. Амгы үеде ол солагай талакы дачаларның чонун аргыштырып, автобус мунуп турар.

Чогум ооң күш-ажылчы намдарын коптарар чүве болза, ооң ажилдаваан черлери чок — Кызылдың истелге изоляторунга, Тываның В.Ш. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга, найысылалда кырганнар болгаш хоочуннар бажың-интернадынга-даа ажилдап турган. Каяа-даа ажилдап чорааш, черле багай диртип көрбээн, чүгле шаңнадып-мактадыр. Бир кезек үеде бодунуң хууда бүдүрүлгезин ажыдып алгаш, чоннуң машина-балгадын-даа септеп турган. Калбак ыяшты кулаанга үстүрүп алгаш, ажилдап турар моторнуң чүзү баксыраанын эндейин билеп кааптар дээр. Ооң дузазын алганнар ынча деп чугаалаар. Пенсияже үнзе-даа, черле ажил чок олуруп шыдавас, аныктарга "ажылдап деп чүве бо-дур" дээрзин көргүзө бээр. Биригээр чугаалаарга, тускайлаң мастер-класс-тыр ийин але. Чамдыктары ооң оозунга таарзынмас-даа болур-ла чүве.

Бо чылдың сентябрь 13-те 68 харлаар хоочун мэрияның болгаш пассажирлер аргыштырар бүдүрүлгениң автобустарга видеобүрүткел, дүвүрээзин медээзин салганын улуг чүлдүгүнүшкүннүг хүлээп алган. "Автобустарга эзирик-элээр-даа кижилер, кем-херек үүлгедикчилери-даа чоргулаар, оларның хаваанда ындыг деп бижип каан эвес, билдинмес херек. Ам чолаачы-даа, кондуктор-даа дышты көрө бердивис. Видеобүрүткел, дүвүрээзин медээзин салган соонда, ниитиниң хөлгезинде чурум көзүлдүр-ле экижээн. Ынчалза-даа пассажирлерниң аразында чурум үрекчилери ам-даа бар-дыр ийин" — деп, ол чугаалаар.

Чоокта чаа Кызылдың АТБ-зи чаа 4 автобус алган. Оларның хөй кезиин кожууннарның хоорай-суурлары-биле аргыштырылгаже салыр деп турар. Чаа хөлге башкаар

чолаачыларның кандидатураларының аразында Владимир Болдур-оолович Кууларның ады база бар.

/ Артур ХЕРТЕК.

Акцияга идепкейлиг кириш

РФ-тиң Чырыдышкын яамызы биле РФ-тиң Эртем болгаш дээди өөредилге яамызының деткимче-зи-биле Россияның «Билиг» деп ниитилели сентябрь 1-ден 9-ка чедир Бүгү-россия чергелиг «Билииң-биле үлөш» деп акцияны үш дугаар эрттирер. Акция чурттуң чүс-чүс мун школачыларын хаара тудар.

Күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң билдингир ажилдакчылары, шылгараңгай эртемденнер, эртемниң нептередикчилери, бизнестин тергиннери, культура болгаш уран чүүл адырының төлээлери, спортчулар болгаш өске-даа аныак салгал-биле боттарының билиин үлөжиринге белең чедишкенин дагдыныкчылар лекторлар болур.

«Билииң-биле үлөш» акция «Билиг» деп федералдыг чырыдышкын марфонунуң бир кезиин болур. Школачылар болгаш студентилер-биле ужуражылгалар аңгы-аңгы хевирлерге эртер: чырыдышкынның кичээлдер, лекциялар, лекция-экскурсиялар, дискуссиялар, албан-херек оюннары, квестилер дээш оон-даа өске. Акцияның хемчеглери школаарга, колледжерге, дээди өөредилге черлеринге, библиотекаларга, культура бажыңнарынга, музейлерге, аныктар төптөринге, спортчу албан черлеринге, хөй-ниити девискээринге, сайгарлыкчылар организацияларынга, бүдүрүлгө черлериниң оран-саваларынга болур.

Уруглар боттарының болгаш Россияның сайзыралының келир үезинге хамаарышкан айтырыгларынга шынчы

харыыларны ап болурлар. Төөгүлүг шын болгаш бистиң чуртувустуң чедишкенин, эртем ажилдары болгаш ажыдышкыннары, культура болгаш уран чүүл, амыдыралдың кадык омур-хевири болгаш профориентация — мындыг хевирлиг болгаш оон-даа өске темалар лекторлар-биле өзүп орат салгалдың аразында ажык чугааларның кол угланышкыннары болур.

Чуртта улуг өскерилгелер болуп турар үеде канчап чедишкенин болуруп, бөгүн рынокта кандыг мергелдиг кадрлар хереглеттинип турар, аныак эртемден эртем ажылының оруунга канчаар чедишкенин чедип алыры, бистиң роботтар тилеп каар бе, чогаадып каан угаан кандыг адырга багай ажилдаарыл дээн чижектиг аныктарның муң-муң чугула айтырыгларынга аңгы-аңгы адырлардан эксперттер харылап бээринге белең.

РФ-тиң чырыдышкын сайыды Сергей Кравцовтуң бодалы-биле, чырыдышкынның акция буянның чаңчыл апарган болгаш аныак-өскөн-биле ындыг хевирлиг харылзажылганың негетинип турарын чугаалап турар.

«Эксперттер, эртемденнер, ат-алдарлыг спортчулар, культура ажилдакчылары уруглар-биле дең эргелиг чугаалажып, оларның айтырыгларынга харылап берип, боттарының кайгамчык ховар билиглери-биле үлөжип, амгы үеде чүнү канчап болурун чугаалап бээр, ол дыка үнелиг болур. «Билииң-биле үлөш» деп акцияның дагдыныкчылары ындыг хевирлиг айтырыгларга харылап, школачыларга, студентилерге чуртталгада хөй-хөй оруктарның дугайында ажык-чарлыы-биле чугаалап бээр улус болур дээрзинге бүзүрээр-дир мен» — деп, Сергей Кравцов чугаалаан.

«Билииң-биле үлөш» деп чырыдышкын акциязынга киржир дизе, Россияның «Билиг» деп ниитилелиниң албан ёзуунуң сайтызынга бүрүткеди алып: <https://znaniy.ru/events/psn-593>.

/ Тываның Чазааның парлалга албаны.

| ИНТЕРВЬЮ |

Эвилелче чүге кирдин?

Бо чылдың июль 30-де Тываның Журналистер эвилелиниң баштаар чери билдиришкн кириген 15 кижини кежигүнне хүлээп алган. Август 26-да Парлап-га бажыңда журналистер-ниң чыгыр өрээли – ном саңыңа Эвилелче кирген чаа кежигүннерге тыва журналистиканың хүндүлүг хоочуннары байырлыг байдалга бадылгергейлерни тывыскан.

Телевидениеге хамаарылгалыг журналистерге тыва телевидениениң хоочуну, Тыва АССР-ниң культуразы-ның алдарлыг ажилдакчызы, ССРЭ-ниң Телевидение болгаш радионуң тергини, Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү Дыдый Сотпа, парлапгада ажилдап турар журналистерге Россияның Чогаалчылар, Журналистер эвилелдериниң кежигүнү, Тываның культуразының алдарлыг ажилдакчызы Лидия Иргит, улуг назылыг журналистерге Россияның алдарлыг журнализи, РЖЭ-ниң кежигүнү Александр Шоюн тывыскан. Ол хүн 24 хардан өрү аныяк журналистерден эгелээш, 76 харга чедир улуг назылыг, демир-үжүү шагда-ла “чидий” берген хоочуннар журналистиң кол документизин холга алган.

Оларның аразында ТР-ниң энергетика сайыдынга, ДХ-ниң депутадыңа, Шагаан-Арыг хоорайның мэринге, Улуг-Хем кожуун чагырыкчызынга ажилдап каапкан дуржулгалыг удуртукчу Мерген Кыргысович Анай-оол база кирген. “Сайыттап чораан кижжи журналист апарган” – дижи, тыва журналистиканың хоочуннары бо таварылганы онзагайлап демдегеп турдулар. Ынчангаш коллегавыстан “Чүге?” деп айтырыгны салбас аргавыс чок болду.

– Ак баштыг, 60 харлыг бышкан назылыг апаргаш,

/ Айыраа Сат, Дыдый Сотпа.

журналистикаже шымнып киргеним таварылга звес, а бодамчалыг базымым-дыр... Чогум солун-сеткүүлге кыска материалдар бижириин шко-лачы чылдардан-на эгелээн мен.

Ийи-Талдың 8 чыл школа-зын дооскаш, Кызылдың ду-гаары 2 школазынга улаштыр өөренип эгелээн үемде, 1976 чылда, школага “Аныяк кор-респондентилер бөлгүмүнче чалап тур” деп чарлал азып каан турган.

Ынчан Москваның Ломо-носов аттыг университетиниң журналистика факультетин дооскан Хенче-Кара Сагды-евич Монгуш ол бөлгүмнү удуртуп турду. Алды, чеди хире кижжи ынаар барып эгелээн бис. Ол үеде чаңгыс-классчым Толя мени хостуг хүреш секциязынче апарган. Секция биле бөлгүм ки-чээлдериниң шагы дакпыр-лажы бээрде, Толя эжимниң ийи-биле хостуг хүрешче чайгыла бергеш, ынчаар-ла тренер башкыыс Александр Туматович Шойдуктуң холун-га школа дооскужеге чедир хүрешкен мен.

– Бир звес хостуг хүреш звес болза, ынчан-на журна-листикаже сундугуп, канчап билир, ол талазы-биле мер-

гежилдиг-даа чоруур чыгыс турган ышкыжыл силер?

– Чадавас. Ынчалза-даа тренер Александр Шойдук мээң амыдыралымга улуг рольду ойнаанын үнелеп чо-руур мен. Ол үеде дурт-сыным бичии турган болгаш, арай дидим звес боорумга ынчаары ол ийик бе, “Кижиниң дурт-сы-нында звес, кол-ла чүве ту-ра-сорууң бар болза, чүнү-даа чедип аар сен” – деп чагаан. Ол чагы амыдыралымга ду-залыг болган. Ийи дугаар жур-налистика-биле харылзаалыг болуушкун, дээди эртем чедип алгаш, инженер-энергетик бо-луп ажилдап эгелээн үемде, эң-не баштай “Шын” солуннуң тускай корреспондентизи Кодур-оол Дарымаевич Оюн мээң дугайымда материал бижээн. Ынчан, “Көрдүң бе, Мерген. Журналистер-биле эки найыралдыг чор. Олар сени дээрже үндүр көдүрүп бо-лур, чок-ла болза тамыже кири идиптип-даа болур” – деп, чагып турган. Ону база эки сактып алган мен.

Чылдар эрткенде, “Улаачы” хамаарышпас солунга Артур Хертек-биле дөрт чыл дур-гузунда кады ажилдааш, ооң школазын эрттим. Ол солунну ам бистиң аравыста чок Дан-дар Дандар-оолович Ооржак

үндүрүп турган кижжи. Мени журналистикаже углап-баштаан кол кижжи Артур эжим.

– 2020 чылда “Шын” со-лунга бөдүүн корреспондент кылдыр ажилдап кирип келгеш, кайыын келгениңер-ни сагындырып, даргазы-равайн, бистиң аравыска эгин-кожа ажилдап эгелээ-риңерге, силерден аныяк-даа болза, журналистикага 20 – 30 чыл үзүктел чок ажилдап каапкан журнали-стер хүндүткел-биле хүлээп көргөн. Бо удаада Тываның Журналистер эвилелиниң бүрүн эргелиг кежигүнүнүн бадылгергейин холга ал-дыңар. Эвилелче киреринге чүү чүве чылдагаан болду?

– Бирээде, профессионал эвилелче киргеним дээрге, бар-чок черге бадылгергейни көөргөдип, кызаңадыр көр-гүзөр дээш звес, а ажилчын херексел кылдыр көрүп, ар-галарын аягылап, аңгы-аңгы деңнелге айтырыглар көдүрүп, журналисчи ажил чорудар сорулганы салып турар мен. Чижээ, Саян-Шушенск ГЭС-ти туткан соонда, ооң суг шыгжамыры турупканда, энергетиктер Тываже шуут көрүнмейн барган, кылыр ужурлуг тудугларын безин чедир кылбайн, ара каапкан болгай. Ол айтырыгны база катап көдүрер бодап турар мен. Кандыг хевирлиг ону

көдүрер болза экил деп чүүл-дү амдызында деңзигүүрлөп, боданып чоруп тур мен. Бо талазы-биле кады сүмележи-тер, төөгүнү билир улус барык артпааны хомуданчыг. Оон аң-гыда, Тываның сайзыралыңа хамаарышкан федералдыг деңнелге көдүрер айтырыглар хөй болуп турар деп, бо ажил-дап келгеш, көрдүм. Чижээ, казымал байлак тывыжы биле бойдус камгалалыңа хамаа-рышкан айтырыглар.

Мындыг хевирлиг айтырыг-лар хөй-дүр ийин. Оларны журналистер федералдыг деңнелге көдүрүп шыдаар деп бодаар мен.

Бөгүнгү алдын херек бе азы даартагы экологиявыс, делегейде ховар Тывавыстың арыг агаарлыг, чараш бойдус чурумалын камгалап алыры

кол бе? Делегейде шак мын-дыг экологтуг арыг булуңнар эвээш. Ону кичээңгейге алып болза эки.

Ийиде, бадылгергейни тыпсып турда, караамга дуу шагның хоочун журналисте-ри Кодур-оол Оюн, Арапчор Оксур, Кежик-оол Чөреве олар көстүп кээрде, караам шыгып келген. Аныяанда-ла чок бол-ган ачамның эжи Кежик-оол Түлүшевичтин чок боорунуң бетинде, “Мен ышкыш 70 хар-лыыңга чедир ажилдаар сен, көрдүң бе!” – дээн чугаазын сактып келдим. Улуг журна-лист анаа звес холум тудуп, чагып турган боор деп бодап олурдум. Ынчангаш бадылгер-гей алган хүнүм меңээ улуг уткалыг. Шыдаар шаам-биле тыва журналистиканың сайзы-ралыңа үлүүм кирип ажил-даар сорулгам улам быжыкты.

– Бо хүнде Тыва-медиа-холдинги-де информастыг агентилелдин оралакчы редактору болуп ажилдап эгелээш, амгы журналисти-каның байдалын канчаар эскерип көрдүңер?

– Бодум аналитиктиг мате-риалдар бижириинге сундулуп болгаш, ону кылыксаар мен. ТМГ-ге ажилдай бээримге, хүннүң-не медээ чыырынче хөй үе үнер, сайгарылгалыг материалдар бижири чай алынмайн баар-дыр. Оон аң-гыда, тыва дылды суртаалдап, ону кадагалап арттырар дээш

үнүп турар солуннарывыстың бөгүнгү байдалы мени дүвүр-дип турар. Бир звес, бо хевээр турар чүве болза, сайзырал турбас. Тыва дылда бижири турар журналистер эвээш, кайда-даа медээлер чүгле орус дылда үнүп турар.

– А журналистиканың эки талазын эскерип четтик-тиңер бе?

– Бо дыка солун мергежил деп билип, көрүп чор мен. Журналистикаже киргеш, хүннүң-не аңгы-аңгы улус-би-ле таныжып, оларның ажил-агынын чырыдары солун-дур. Ол ышкыш бичимден тура хүрежи чораан болгаш, Ярыгин турнирин көрүксээр турган мен. Бо чайын хостуг хүрешке Россияның чемпи-онады Тывага болурга, журна-листчи ажилым ачызында ону хыым хандыр көрүп алдым. Оон аңгыда, бичимден тура сонургаар кумирим, олимпий чемпиону Павел Пинигиниң холун тудуп, таныжып алдым.

– Силер-биле деңге Эвилелче кирген аныяк журналистерге чүнү күзеп чугаалаксаар силер?

– Чон мурнунда көскүлөң ажилдап чоруур улус бол-ганда, кол-ла чүве чон-биле тудуш чоруур болза эки деп бодаар мен.

– Чаа ажыттыңан арынга демир-үжүү чидиг болурун күздөвис!

/ Тываның Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Карина МОНГУШ.

/ Мария СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруктары.

/ Кызыл. Тываның Журналистер эвилелиниң хоочуннары болгаш чаа кежигүннери.

«Мээң чылдарым – мээң байлаам»

(Очерк)

Тываның эң улуг назылыг фельдшер-акушери, Улуг-Хем кожуунунун хундүлүг хамаатызы Роза Кыргыс-овна Кенден мугур 90 харлаан. «Мээң чылдарым – мээң байлаам» деп ырыда дег, көдүрбээн хөнээ, көрбээни чок ава – төөгүнүң дириг херечизи. Ооң хөрээнде хей санныг орден-медаль аразында, ТАР-ның 100 чыл медалы база немешкен. Ол бүгү шаңналдарны бижиир болза, даңызы узун.

Дөртөн беш чыл дургузунда чеже чаштарны холунга көдүрүп, чеже иениң караан чырытпаан дээр! Улуг-Хемниң Чодураа, Хайыракан, Ийи-Тал эмнелге пунктуларын эргелекчилеп, ооң-биле чергелештир көдээ совет депутадынга соңгудуп, бүгү хей-ниитиниң ажилынга четтигип чораан.

Буянынг ава амгы үеде ажи-төлүнүң аразында чоргаар чурттап, үнген-кирген чонунга изиг шайлыг, чугаа-сооттуг, адак-бышкаа чиик-чаагай, огород тарып, чечектер ажаап турарын көргөш, магададым. «Шын», «Тувинская правда», «Мотиватор» солуннар – чарылбас өңүү. Чаа үнген тыва номнарның шүптүзүн номчуур. Карак шили кетпес, угааны чарт. Ырлап, танцылап-даа шыдаар. Тыва улустуң аас чогаалының кадагалакчызы болгаш нептередикчизи, шүлүк база чогаадыр, дылы чечен-мерген. «Мээң байым» (2007 ч) деп номунда сактыышкыннары, шүлүктөр колдады кирген. Парлаар болза, кыдыраашта чыып каан ажилы ам-даа хей.

Чогаадыкчы ава, хоочун херээжен-нер эмчизи эрткен чүс чылда болушкуннарны ай-хүнүнден бээр, долу-зу-биле дүүнүгү дег сактып чугаалаар.

Узун назынның чажыды чүдел? Мergen угаанныг ава мээң сонуургаан айтырымга мынчаар харыылаан.

– Чер-биле эки ажилдаар, тарааны тарыыр, малды тудар, черге ынак болур херек. Черниң энергиязы дыка улуг. Бүгү-ле дириг амытаннар черден чененир. Оът-сиген, суг, арга-арыг, кат-чимисти чугаалап канчаар, бойдус арыг-чаагай турар ужурлуг. Чер меңээ кадыкшылды, күштү хайырлап турар, мээң узун назылап чоруур чажыдым ол. Хүн бүрү күженип, шимченирге, мага-бот сергек болур. Эртенги агаар магалыг. Уруум мени «Дыштан, авай» – дээр. «Анаа олурар хөңнүм чок, огородка турарымга дыка эки» – дээр, чайгаар-ла дашкаар үнүксеп олур.

ТЫВА КИЖИНИҢ БАЙЫ – АЖЫ-ТӨЛҮ

Куш – часка, ава – ажи-төлүнге ынак. Уруу Надежда – уруглар эмчизи.

А күдээзи Николай Даңзы – РФ-тиң алдарлыг энергетиги. Олар өг-бүлө туткаш, үш ажи-төлдүг болган. Уйнуктары – суд, полиция албаннарында дээди эртемниг специалистер. Евгений адазының оруун изээн энергетик. Кожуун, суур бүрүзүнде кудалары хей, интернационалчы өг-бүлелер база бар. Рязань хоорайда кудалары дыка бөдүүн. «Тывага келгеш, чинге-тарааны өрөмеге былгап чиир, хой дөгөрген болза, баш-дуюун-даа куйгалап каарга, амырап чиир» – деп, Роза Кыргыс-овна амыдыралчы чугааны тоожуп олур.

Үлөгөрлиг өг-бүлө дугайында чугаа солун болган. Иези кандыг болдур, уруу ону дөзээр. Бажының ишти-дашты айыраң каас чечек бүргээн, эх, чаражын! Чимистиг ыяштар, кат сыптары дүжүктүр болгаш ногаа аймаа элбек. Амыдырал аваның буянынг, ажил-ишчи чемзиг холунда дээрзи көскү.

ХИН АВА – ИЙГИ ТӨРЭЭН ИЕЗИ

1953 чыл. Август 2-ниң хүнү. Барып көрбээни, танывазы чер Чодураа суурга фельдшер-акушер эмчи ажилдап чедип келген. Маргы Долбаа дээр эмчиниң бажыңга доктааган. Узун оруктан келген аныяк эмчи чаа-ла шай ижип, таныжып чугаалажып олурда, аът четкен малчын келгеш: «Ырак чайлагда херээжен кижиниң эди аараан, берге байдалда!» – дээр, Роза Кыргыс-овна дүвүрей берген. «Аныяк кизи шалыпкын-на болгай сен. Дүрген чорувут! Көдээ улуска саван, аржыыл белен турбас» – дээр, Долбаа эмчи херекселдерин аайлап, саван, чоттунар аржыылдан бээр суп берген. Аныяк эмчи аъттың кара маңы-биле малчын аалга тутсуп келген. Чалыы ие суларгай байдалда, шөйүп каан аргамчыда (тыртыг) баартактай туттунуп алган чыткан. Училищеге өөренип тургаш, практика-даа үезинде уруг сырты чалаар ужурга черле таварышпаан. Өөренири эки болгаш, башкызы Маргарита Крупныйниң тайылбырлап, көргүзүп турганын ыяк сактып алганы-биле, «думчукка тулганда бызаа сугжу» дээр ышкаш, булганып кирипкен... Шак ол өйде аныяк эмчиниң ийи холу шуут сириңейнип, дыка-ла девидээн. Ону эскертпес дээр, холунче сугну кутуруп, чуннуп тургаш, элчоксунуп пат болган. Божудулга дыка нарын байдалга эрткен.

«Бүгү назынымда уттундурбас болушкун ол» – деп, тозан харлыг узун назылыг эмчи Роза Кыргыс-овна чугаазын дооскаш, улуг тынган. Оон бээр бежен үш чыл эрткен, ам бодап олурарга – маадырлыг чорук!.. Эң баштайгы күш-ажылчы бирги бажымы – улуг шылгалда болган. Дайын соонда амыдырал-чуртталга база дыка нарын, казанак бажың, демир суугу одаар, керосин, дең кыпсыр. Садыг-магазинде аш-чем, пест-таавы ховар. 1956 чыл. Ийи-Тал суурга ажилдап турда, баштайгы радио ажилдап эгелээн. Контора даштында төгерик кара тавак азып каан, улус ону дыка сонуургап дыңнап турган. Баштайгы электрилиг чырык база көстүп келген. Кара аскырылыг Калын-оолдуң тергелиг адынга тутсуп, ынчан улуг эпидемия турганы, ону ажи-төртүп шыдааны, ам бодап кээр – маадырлыг чорук.

Хин ава – ийиги төрээни иези болур. Тыва ёзуда болза хин авазын каап болбас, элээди апарган огу азы кызын хин авазына албан белек-селектиг

таныштырып, ужураштырар буянынг чаңчыл бар. Ону уттуп болбас.

НАЗЫ ХҮНДҮТКЕЛИ – УЛУГ ЁЗУЛАЛ

Анаа эвес кизи дээрзин эскерип: «Суйбап эмнээр арганы ажыглаан боор силер, аа?» – деп сонуургадым.

– Чажырып канчаар, чаа-ла чээрби харлыг үемде, бир аныяк иениң уруунуң чыдыны доораланы берген, ону холум-биле эде суйбап тургаш, божудуп алган болгай мен – деп, Роза Кыргыс-овна чажырбаан. «Көөр чүвем көрбес апарган мен, ынчалза-даа дүжүм эндевес. Бичиимде көргөн чүүлүмнү кырган-авамга чугаалаарымга, караан ириңи ыйнаан» – деп каар. Төрээн иемге чугаалаарымга: «Мен ышкаш чүве көөр чаянынг болган-дыр сен, уруум. Эки улуска көргөн чүүлүң чугаалап чор. Кыс кизи иезин дөзээр, багай дээр болгай. Эмиг эмер оглумну канчап азырандыга берип шыдаар мен. Сен бодуң-на даай-аваң суг чедип келирге, оларга хөлчок чассып, салдыкпайн, ээ көрнүп туруп бээринге, эки улуска эки кизи кылдыр өзүп келзин дээр бодап-биле, азырандыга берипкен болгай мен» – деп, төрээн ием чугаалаан.

Уругларым чажында сылданы бээр, бүдүү домнап, суйбап кааптар мен. Караа дискеттээн, сөөл болгаш боску кызар, эмий-даа ыжа берген херээжен улусту домнап кааптарымга, кезишкн барбайн баар таварылгалар турган.

Ук төөгүмде солун кижилер база чораан. Аарыксап турган чаш уругларны чыттап, бажынче суйбап каарымга, анаа алаар (чижек хей)...

Роза Кыргыс-овна кымга-даа чугаалавайн чораан чажыдын ажыдып: «Ам менде күш кайда боор» – деп-тир. Адыжымны дүрбүп-дүрбүп, ооң адыжының кырынга холумну дээспейн, чада салдым.

– О-о!.. Адыжым изип келди. Ток чоруп турар ышкаш, бо чүү деп чүвөл? – дээр, адыжын дыка үр суйбай туткаш, элдесине-дир.

– Силерниң суйбаар, домнаар күжүңер бар-дыр, ажырбас...

Роза Кыргыс-овна ам-на бодунга бүзүрей-дир. Ооң холунуң чымчаа, чылыы кедергей, алыс эмнээр, домнаар бойдустан чаялгалыг кизи дээрзин кым билген боор.

Сөөлүнде Роза Кыргыс-овна мону чугаалаан. «Республиканың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Сагаан-оол Долгар меңээ байыр чедиргеш: «Роза Кыргыс-овнага бажын чыттадып алырга безин улуг аас-кежи!» – дээр, чамдык улус меңээ бажын суйбай туттуруп, чыттадып турган деп өөрүп олур.

Ортаакы Азия чоннарында, ылаңгыя Турцияга чоруурга, ак баштыг улуг назылыг эр кижиниң мурнун орта аныяктар кээп мөгөйип каарын кизи бо-ла эскерер. Назы хундүткелин өөренип көөр чүве болза, улуг назылыг улустуң буянын чалап алыры аас-кежик. Ак баштыг улуг кижилер мурнунга мөгөйип каарга, оларның буяны чедер, аныяк кижиниң ажил-херээ чогуур, чоруу бүдер. Амгы үеде назы хундүткелин тывалар эки билбес, тоовас хире. Назы хундүткели – улуг ёзулал дээрзин билип алыры артык эвес.

Энерелдиг эргим буянынг ава, кырган-ава, хин ава Роза Кыргыс-овна! Мээң бажымче чыттап, эмчи, домчу холуңар айызын алдым. Силерге быжыг кадыкшылды, узун назынны болгаш чаагай хуннерни күзедим.

Курай! Курай! Курай!

/ Лидия ИРГИТ,
чогаалчы.

/ Р.К. Кенден уруг-дарыы, уйнуктары-биле (2022 чыл, март).

| РОССИЯ – МООЛ – КЫДАТ ДЕМИР-ОРУК КОРИДОРУ |

Келир үеже орук

Тываның экономик-тиг сайзыралында демир-оруктуң кончук улуг уjur-дузалыг боору кандыг-даа маргылдаа чок. Бистиң республикаже орукту тударының планы күштүг Совет Эвилелиниң үезинде-даа турган. Ындыг планны амгы Россия үезинде боттандырып эгелээн. Россия Федерациязының Чазаның даргазы турган, ам Россияның Президентизи Владимир Путин келир үениң улуг тудуунуң эгелээр чери Кызыл хоорайның чоогунда Кундустуг аржаанның үстүү талазынга салган демир-оруктуң баштайгы кезинче "мөңгүн өргөнни" 2011 чылдың декабрь айның 19-та кири хап, Курагино – Кызыл демир-орук тудуун йөрээген.

Демир-орук тудуун акшаландыралын хүлээнип алган инвесторларның чоумча чок саң-хөө байдалдарының уржуунда Курагино – Кызыл демир-орукту тударының

талазы-биле ажилдарны 2021 чылда түр када сок-саткан. 2022 чылда Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг бо демир-орук тудуунуң чаарткан төлөвилелин боттандыралын саналдап үндүргөн. Ооң онзагай талазы — Россия – Моол – Кыдат демир-орук шугумун ажадыры. Бо шугумну чүгле чүк сөөртүрүңгө эвес, а пассажирлер аргыштырылганынга база ажыглаары кончук эки-дир.

Тываны таварты демир-орук шимчээшкени аягы-тынарга, хамыктың мурнунда ажилчын туруштар тыптыр. Демир-орук тудуунга, оон кажан ол туттуна бээрге, демир-орук системаның янзы-бүрү эртем-билиин, мергежилдерни анык оолдар, уруглар шигээдиң алгаш, аңаа ажилдап болур. Тыва чоннуң амгы салгалының билии бедээн, кандыг-даа специалистиң билиглерин шигээдиң ап шыдаар апарган.

Эң ылаңгыя демир-оруктуң тыва участогунга электромонтерлар, демир-орук септекчилери, демир-орук шугумунуң камгалаалының ажилдакчылары, вокзалдарга кассирлер, дежурныйлар дээш өске-даа мергежилдиг ажилдакчылар херек апаар.

Курагино – Кызыл демир-орук тудуунуң талазы-биле ажилдар эгелээрге, бистиң республиканың аныктарын демир-орук адырының эртем-билиинге, мергежилдеринге өөредириниң баштайгы базамнарын база кылып турган болгай. Бо ажилдар моон соңгаар-даа уламчылаар боор.

Россияның Президентизи Владимир Путин боду алган-йөрээп каан демир-орук албан туттунар, Тывага ол дыка ажыктыг боорунга бүзүрээр мен.

/ Кожай-оол КҮЖҮГЕТ.
Кызыл хоорай.

Эткен сөзүн ээлээн дарга

Бо чылын хамчык аары чүгээртей бээрге, Дус-Хөлге дыштандым. Дус-Хөлдүң биезгизи чок, чараш кылдыр чаарттыңанын магадап көрдүм. Машина-хөлгелер турар черлерни чурумчуткан. Мооң мурнунда чылдарда хөлгелерин эрик кыдынга тургузуп алгаш, аштап-чодуп, бензин, маслоруг пөс чүлгүштерин хөлге сы тудуп, канчап-даа турганнар. Өске улус чүве ытташпас чүве чорду. Бистер, улгады берген кырган кижилер, сагындырыг бээривиске, чамдык анык оолдар эттээр чыгы хире апаарга, корткаш, дезип маңнажып-даа тургуладыс. Ооң дугайында солун-сеткүүлдерге бижип-даа турдувус ийин. Өске-даа чурум үрээшкенин хөй турган.

Кажан Тываның Баштыңы эрге-дужалга Владислав Ховалыг ажилдай бээрге, Дус-Хөлүвүс улуг тынып, чоорту камгалаалдыг болуп, чоннуң дыштанырынга байдал экижиңгелээ. Кижилерниң дыштанырынга байдалды боду кээп хынап, оларның-биле чугаалажып, арга-сүмени дыңнап, кичээңгейге ап турду.

Владислав Ховалыгның эткен сөзү бо хүннерде күүсетинип, халас, хос аазаашкын эвези херек кырында каракка көстүп келди ышкажыл. Хөлде чаартылгаларны чүгле Тываның чурттакчылары эвес, Россиядан, даштыкы чурттардан эмненип келген улус аажок өөрүп чугаалажып турар чорду.

Дус-Хөлде соталыг телефон харылзаазы багай чүве болгай, ону экижидери-биле дең кырынга адагашты тургузуптар чадавас боор. Мен дыштангаш чоруп турумда, ында электри удазыннарнын шөйүп каан, чүгле трансформатор кожары арткан турган чүве. Ам ону кожупкан, Дус-Хөлдүң эринин, дыштаныл-

га черлериниң девискээрин сайгылгааннар-биле чыры-дыптары мыяда.

Таңдының чагырга даргазы А.К. Монгуш база Дус-Хөлде ажилдар кандыг чоруп турарын хынап кээп турду. Чижээ, июль айның ортан үезинде кат-чимис, аржаан-хөлдөр быжа бергенде, чагырга даргазы талантылыг артистерин эдертип алгаш, хөлге дыштанылга сезонунуң ажыдышынын кылып келген. Ажыдышкын үезинде чоннуң салган айтырылганынга тода харыыны берип, чедер-четпес, дарый шийтпирлээр уjur-луг ажилдарны чоумчалыг кылдыр кылырын чонга аазап турган.

Чоокта чаа ажил-херээм аайы-биле Бай-Хаак суурга чедип чордум. Ында чараш фонтанны, угулзалап кылган улус дыштанып олурар черни дыка-ла магадап көрдүм. Дарганың ажил-ижи дыка-ла хайнышкынныг чоруп турар деп чүве моон-на илдең. Кызыл хоорайда безин мындыг чараш фонтан көрбээн мен.

Алик Кертик-оолович турза узун, тутса мөге, шевергин чараш, аянын анык эр чорду. Таңды кожуунуң чонунуң эки амыдырал-чуртталгазы дээш, карак кызыл, шын ажилдап чоруур даргаларның бирээзи кылдыр көрдүм. Ол ышкаш кат-чимис, картошка тарып өстүреринче, чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижидеринче сагыш салып чоруур дарга чорду.

Эткен сөзүн ээлээн дарга Владислав Ховалыг Дус-Хөлдү оон-даа артык чараш болдуруп, чоннуң сагыш-сеткилин өөртүр-ле болзун. Ындыг чаңгыс сөстүг даргалар онза-чараш Тыва чуртувуска хөй-ле болзун деп йөрээп каалыңар!

/ Александр ООРЖАК,
журналист, күш-ажыл-дың хоочуну.

| ЧАА НОМ |

«Дегбес боо»

Тываның ном үндүрер черинде үгектен Лидия Иргиттиң «Дегбес боо» номун садып алгаш, дыка сонургап номчудум. Тывада сурагжаан шүлүкчү бо удаада дузаашкынны каткы-биле согажалаан чогаал бижээни бир-ле тывызыксыг, сагыш-сеткилди хөлээдиңтер болду. «Баштайгы ынакшылым-биле», «Кожалар», «Дегбес боо», «Болчукчу», «Анык эртемден» чогаалдарны номчааш, караам чажын төгүлдүр каттырып, а мелегей, бот тогдунар маадыр сөөлүнде кээп амыдыралын ажык чок, хоозун чурттап эрткеш, халактаарга, сагыш-сеткилим саарзыкталып, эрте миннири кай деп хомудадым-даа...

Өг-бүлезинге улусчу аас чогаалдың байлак кавайынга кижизиттингени, төрөөн чери, чону, бойдузу-биле хан-дамырындан тудуш холбаалыг Лидия Иргиттиң үжөн ажыг чыл журналистеп ажилдааны Тывазын улам ханы билип алырынга идигни берген. Ол ам думчуун бодаар чорук-биле, сагыш-сеткилди хоозуратпас дээш демиселди эгелээни бо. Хоочун журналист Лидия Иргиттиң баштайгы дузаашкынның чогаалдары «Шын», «Тываның аныктары» солуннарга парлаттынып турганы номга дөгүм өзөк болганы чугаажок. Ооң чогаадыкчы ажил-ижи сөөлгү үеде улам идепкейжээ: ооң шүлүктери, баснялары, очерктери респуб-

ликаның база Россияның солун-сеткүүлдеринге удаа-дараа үнгөн болгаш үнүп-даа турар. «Литературная Россия» солун Лидия Иргитти «Сибирь федералдыг округунуң бежен мурнакчы чогаалчыларының бирээзи» дээни биске улуг чоргаарал.

Сатира дээрге күрүнениң, ниитилелдин, кижилерниң четпес, кемниг чоруун уран чүүлде база литературада каттырынчыг кылдыр көргүскени-дир. Ол шагда тывылган бурунгу гректер литературазында, эртемде, политиктиг партияларда, харын-даа ниитилелде четпестерни сойгалап чорааннар. Сатираның кол темазы — ниитилелде четпестер-биле хайыра чок демисел болбайн аан. Олче бисти чуртталга ала-чайгаар албадапкан болгай.

«Чашпаа даргалар», «Игилчи Ыспар-оолдун

шаагайтатканы», «Улуг дарга турган болзумза», «Эмчилеп чадап каан мен» деп чогаалдарда амыдыралда ылап таваржы бээр дүжүметсиг чоруктуң айыылдыын сойгалааны дээштиг. Үениң тыныжын эскерип, ниитилелге айыылдыг арагалаашкын, наркоманияга удур Лидия Иргит — кам-хайыра чок, туруштуг демиселчи («Арагалаашкынга удур демисел», «Бужар-бак чоруктуң уржуу», «Бомж»).

Дошкун чараш бойдузунга торлуш дивес ажил-ишчи чонунг, моол, алтай кожаларлыг Мөңгүн-Тайгага өскени Лидия Иргиттиң чаа чогаадыкчы көрүш-бодалынга, дыл-домаанга чаагай салдарлыг болган. Ада-иезин, ажи-төлүнүң адазын, кады төрээнерин каш дакпыр чидирзе-даа, бергелерге улам каңналган Лидияның чогаалдары чайнап чырывышаан. Ооң амыдыралга

быжыг туруштуу, хая-даш дег тура-соруктуу дээш мен ону хүндүлээр мен.

Лидия Иргит чүгле амгы номчукчуларга эвес, а келир салгалга база бижип турар. Чежемейниң-даа дузаашкынныг болза, ниитилелде бар четпестерни дарый эдиң алырын кыйгырган ооң бо чогаалы төрөөн чонунга, чуртунга ынакшылы сиңгени чугула. «Багын сөглээрге — бачыды арлыр» дижири дег, эскербейн чоруур, эдиң алгы дег чүүлдеривисти автор ажит-чажыт чокка бижээн болганда, шынчы, топтуг салгалдар немежиң, амыдыралывысты эки талаже углай бээринге бүзүрелим улуг.

/ Зоя ДОНГАК,
эмчи, ТР-ниң база РФ-тиң журналистер болгаш чогаалчылар эвилелдериниң кежигүнү.
Москва хоорай.

**Красноярск крайда, Хакас Республика болгаш Тыва Республикада
регионнар аразында тус черниң күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкарар талазы-биле
федералдыг агентилели хавырган өнчү-хөреңги садар электроннуг
аукционну эрттирерин дыңнадып тур:**

1. Аукционнун хевири болгаш эрттирер чери: Хавырган өнчү-хөреңги садар аукционнун эрттирер хевири «Интернет» четкизинде электроннуг садыг шөлүңгө эртер. Электроннуг садыг шөлүңгө «Интернет» четкизинде адреси: <https://www.rts-tender.ru/>. Хавырган өнчү-хөреңги садар чарлал долузу-биле дараазында сайтыда чарлаттырган: <https://torgi.gov.ru/new>

2. Электроннуг садыг шөлүңгө «Интернет» четкизинде ады: ООО «РТС - тендер», <https://www.rts-tender.ru/>

3. Аукционга киржирде чагыг кириеринин эгелээр хүнү болгаш шагы: 27.08.2022 10-00 ш. (Москва шагы) ООО «РТС - тендер» <https://www.rts-tender.ru/>.

4. Аукционга киржирде чагыг кириеринин сөөлгү хүнү болгаш төнер шагы: 13.09.2022 18.00 шакка чедир. (Москва шагы).

5. Кирген чагыгларның түңнээр хүнү: 15.09.2022 10.00 ш. (Москва шагы).

6. Аукционнун эрттирер хүнү болгаш шагы: 20.09.2022 10.00 ш. (Москва шагы).

7. Өнчү-хөреңги садарының кол чылдагааны болза: Россия Федерациязының суд приставтарының Тыва Республикада эргелелиниң өнчү-хөреңги садарын дамчыдып турар дугайында үндүрген доктаалы болур. Чарлалда садып турар өнчү-хөреңгини суд приставтарының доктаалы-биле садарын сок-садып болур.

Аукционда садып турар долаага (залогка) арттырып каан өнчү-хөреңги:

лот №	Садып турар өнчү-хөреңги	Адреси	Эге өртээ (руб.)	Түнү / аукцион (руб.)
БИРГИ САДЫГ				
1	Квартира, ниити шөлү 47,5 дөрбелчин метр	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Крылов кудумчузу, б.1А, кв.98.	1 556 400,00	77 820,00
2	Квартира, ниити шөлү 31,7 дөрбелчин метр	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, б.3, кв.61.	1 264 000,00	63 200,00
ИЙГИ САДЫГ				
3	Чуртталга бажыңы, ниити шөлү 72,1 дөрбелчин метр Бажыңның чери, ниити шөлү 670 дөрбелчин метр	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Университетская кудумчузу, б.8.	2 533 816,00	126 690,00
4	Чуртталга бажыңы, ниити шөлү 151 дөрбелчин метр Бажыңның чери, ниити шөлү 996 дөрбелчин метр	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Безымянная кудумчузу, б.78.	4 948 360,00	247 418,00

Аукционга киржирде чагыгларны (заявкталарны) интернет четкизи таварыштыр чорудар.

Сайттын адреси: <https://www.rts-tender.ru/>

Долу чарлал «Тувинская правда» солунда 27.08.2022 хүнүнде чарлаттырган, интернет четкизинде сайтыда база чарлаан: <https://torgi.gov.ru/new>.

Аукцион дугайында айтырар адреси болгаш телефону: Кызыл хоорай, Улуг-Хемская кудумчузу, б.14, 2 каът, каб. 209, телефон (394) 227-70-21.

Утерянный диплом о среднем профессиональном образовании № 1117246555835, выданный 14 июня 2022 г. Тувинским политехническим техникумом на имя **Оюна Чинмита Владимировича**, считать недействительным.

Утерянный аттестат о полном среднем образовании № 01705000035729, выданный 26 июня 2021 г. ГБОУ РТ РШИ «Тувинский кадетский корпус» на имя **Оюна Чинмита Владимировича**, считать недействительным.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении **Кудрявцеву Демиану Иосифовичу** в аренду земельного участка из категории земель населенных пунктов, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сизим, ул. Набережная д. 5а, с кадастровым номером 17:04:0000000:245, общей площадью 2000 кв.м., с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9:00 часов до 15:00 часов администрация Каа-Хемского района.

ТЫВА МЕДИАГРУПП

ГАУ РТ «ЦД» Тыва медиагрупп» предлагает большой выбор сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации на заказ, а также полиграфические услуги любого уровня сложности в г. Кызыл.

СУВЕНИРЫ

С ВАШИМ ЛОГОТИПОМ

tuvamedia@bk.ru

г. Кызыл, ул. Красноармейская, г. 100, каб. 309
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

**МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп**

**ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА**

ТМГ

ШЫН

24

ТЫВАНЫН АНЫЯКТАРЫ

ТЫВАНЫН АНЫЯКТАРЫ

ул. Красноармейская 100
каб. 309

**МУЗЫКАЛЬНОЕ
ПОЗДРАВЛЕНИЕ**
(хөгжүмнүг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)

РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ
«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныяктары»

РЕКЛАМА НА РАДИО
«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4. FM
*от 99 рублей

**ИЗГОТОВЛЕНИЕ
СУВЕНИРНОЙ
ПРОДУКЦИИ**
Кружки, тарелки, магниты,
футболки, бейсболки с нанесением

**РАЗМЕЩЕНИЕ ПЛАТНЫХ
УСЛУГ НА САЙТЕ ИА
«ТУВАМЕДИАГРУПП»**

8-923-267-07-49 2-18-10

**СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ
В НАЛИЧИИ И НА ЗАКАЗ.**

Обр. ул. Полевая д. 6

Т. 8-983-366-28-88

| «ЭЗИРЛЕР УЯЗЫ» ГУБЕРНАТОР ТӨЛЕВИЛЕЛИ |

Спортчулар элбек болзун!

Сөөлгү чылдарда республикага «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг», «Эзирлер уязы», «Инек – чемгерикчи малым» дээш өске-даа губернатор төлевилелдери чедишкенин ажилдап турарын билир бис. Төлевилел бүрүзү республиканың социал-экономикаг хөгжүлдизинге аажок уjur-дузалыг дээрзин амыдырал бадыткаан.

Ук төлевилелдериниң бирээзи «Эзирлер уязы» 2020 чылда эгезин салган. Бо хуннерде республикавыстың аңгы-аңгы кожууннарының көдээ суурларында, «Эзирлер уязы» деп адаарыыс, өг хевирлиг кылдыр кылган хүрежир спортчу өргээлер немежип турары көскү.

2022 чылда регионнуң 10 суурунга «Эзирлер уязы» спортчу залдар тудар сорулганы ТР-ниң Спорт яамызы салган. Бо ажилче республика бюджетинден 23,1 сая рубльди аңгылаан. Төлевилел бүрүзүгө 4 сая хире рубль онаажыр.

Сүт-Хөл кожууннуң Бора-Тайга, Таңды кожууннуң Кызыл-Арыг болгаш Чеди-Хөлдүн Элегес сумуларында тудуг объектилеринде ажил кайы хире чоруп турарын сонургадыыс.

Элегес суурда «Эзирлер уязы» төлевилелдин тудуун тус черниң хоочуну Виктор Татун-оолович Чооду удуртуп турар. Ол амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада-даа болза, төрзүн чериниң сайзыралы дээш бүгү күжүн тудуг ажылынче үндүрүп, кончуг идеп-кейлиг ажилдап турар.

Кудумчулар аайы-биле ээлчег езугаар тудугжуларны чемгерип турар. Соңгалар, эжикиер салыры болгаш иштики ажилдар кылыры арткан. Тудуг удавас дооступ, ажылгалче кирер. Спортчу залдың чанында кожа турар Культура бажынының одалга черинге немей котел салгаш, чылыдылга айтырыын шиитпирлээри планда көрдүнгөн.

«Чаа сорукутуң» киржикчизи Альберт Ховалыг, «кыштагы» Херел Иргит, суурнуң депутады – Саглай Иргит

тудугжуларга изиг чем кылырынга бир-бир хойларны тудуп берип, хөй-ниитиниң тудуунга өг-бүлезиниң өмүнээзинден үлүг-хууун кириштирген. Оон аңгыда, Элегес суурнуң хоочун башкыларының ажы-төлү Ким Оюн, Таймир Күжүгет олар амгы үеде найысылалда чурттап, ажилдап чоруур-даа болза, чоннуң тудуунга аш-чем садарынга 10 муң акшаның сертификадын белекке бергенин демдеглээр апаар.

«Эзирлер уязы» деп чараш өргээниң тудуу удавас дооступ, суурнуң улуг-биче чонунга өөрүшкүнү сөңнээр дээрзи чугаажок. Элегес суурга хүрештиң аңгы-аңгы хевирлеринге спортчулар элбек-ле болзун!

/ Айдың ОНДАР.

Чуруктарны сумунуң архивинден алган.

Фестивальга 300 ажыг кижиге киржир

Россияның культура фондузунуң деткимчези-биле «Онза» хөй-ниити организациязы болгаш Республиканың Улусчу чогаадылга төвү сентябрь 7 – 9 хуннеринде Кызылга «Азий диптиң төвүгө ужуражылгалар» регионнар аразының фестивалын эрттиреринге белеткенип турар. Аңаа Красноярск, Алтай крайлар, Кемерово, Иркутск, Новосибирск областтары, Хакасия, Даг-Алтай, Бурятия, Тывадан ус-шеверлер киржир.

Тываның ырак-узак булуңнарындан киржикчилер база белеткенип эгелзэн. Чижээ, Мөңгүн-Тайганың Кызыл-Хая суурдан Хурагандай Мөңгүн-ооловна Иргиттиң кандыг-даа садыгга сатпайн турар ховар ажылдары – эттээн сарлык кезинден чадыгларны, ол-ла суурдан Саяна Сот-ооловна Хертектиң сарлык дүгүндөн аргаан чадыглар, сандай шывыглары болгаш өске-даа аргаан-даараан кылыгларын фестиваль үезинде көрүп болур. Ылаңгыя сарлык кезинден чадыгларны садып алыксаан кижилер амдыгааштан өртект-үнезин айтырып, сонургап эгелзэн.

/ Бистиң корр.

Чурукту интернеттен алган.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың
Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы.

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика Кызыл
хоорай, Красноармейская, 100,
каб.29,32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35.

Чарлал килдизи – 2-18-10

Солун чыскаакчылары:

С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак –
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы – 2-17-94

Харылзаа, информация
технологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг
албануң Тыва Республика талазы-
биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкзэн.

Херчилелдин дугаары –
ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге
пар лаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн
барып болур. Айыттыг саннары бол
гаш өске-даа фактылары, дыңнадыг-
лары дээш авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекиси:
хуу кижилерге – П6855,
организацияларга – П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).
Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар – 21.00, херек кы-
рында – 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефон че долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы
6966 кезек

ЧУГУЛА ХЕРЕК ТЕЛЕФОННАР

ЧАҢГЫС ААЙ
CALL-ТӨПТҮҢ ТЕЛЕФОНУ

122

ДҮРГЕН ЭМЧИ ДУЗАЗЫ
ХЕРЕГЛЭЭНДЕ,
103, 112
ДУГААРЛЫГ
ТЕЛЕФОНЧЕ ДОЛГА!

ПОЛИКЛИНИКАЛАР
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Республиканың
уруглар поликлиниказы –
6-14-24, 8-900-160-0015,
8-900-160-3434.

Кызылдың хоорай
поликлиниказы –
3-73-73, 2-88-10

Консультация-

диагностика
поликлиниказы РЭ №1 –
3-72-72, 2-18-63

ГОСПИТАЛЬДАР:

Республиканың
уруглар эмнелгези –
3-24-66, 89293581602

Хөй талалыг эмчи төвү –
89235901323, 6-08-63,
6-08-50, 6-08-53, 6-08-51.

Халдавырлыг аарыглар
эмнелгези

(Чехов кудумчузу,
65 дугаар бажың) –
89235901323, 6-68-80,
6-05-62, 6-40-60.

Перинаталдыг төп –
7-75-77 (call-төп),
2-27-57, 3-04-72.

Теркорпус РЭ №1 – 3-66-77

2022 чылда «ШЫН» СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 765 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР – 1005,20
рубль.
Тел.: 2-01-35